

Izvorni znanstveni rad
UDK 930(497.5 Dubrovnik)»16»
Primljeno: 25.6.2010.

FANTAZIJA POVIJESTI: LEGENDA BISKUPA ANTUNA PRIMIJA O KRALJU PAVLIMIRU

RELJA SEFEROVIĆ

SAŽETAK: Djelo *La lega dell'onestà e valore* Antuna Primija (oko 1625-1703), franjevca i biskupa trebinjsko-mrkanske biskupije, predstavlja pseudohistoriografski pokušaj tumačenja najranije dubrovačke povijesti nastao u vrijeme dok se grad još oporavljao od posljedica velikog potresa 1667. Shvaćajući ga kao povijesni roman, a ne kao romansiranu povijest, u njemu gledamo odraz suprotan od tadašnjih historiografskih napora dubrovačkih istraživača eruditskog pravca.

Povjesničari i književnici, logos i mythos

Kroz dugo predvečerje Dubrovačke Republike u 18. stoljeću zasjala su možda najveća pera klasične historiografije. Pored svjetovnjaka, analista Junija Restića (Resti) koji je završno uobličio formu nastalu još u drevnom periodu Republike,¹ osobito su se istaknuli autori crkvene provenijencije. Dovoljno je iz ovog neosporno zlatnog doba njihova stvaralaštva spomenuti veličine poput Ignjata Đurđevića (Giorgi), Serafina Marije Crijevića (Cerva) i Sebastijana Slade Dolcija, koji su ispisali najljepše stranice dubrovačke historiografije kroz crkvenu

¹ *Chronica Ragusina Junii Restii (ab origine urbis usque ad annum 1451) item Joannis Gundulae (1451-1484), digessit Speratus Nodilo. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1893.*

Relja Seferović, znanstveni suradnik u Zavodu za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku. Adresa: Zavod za povijesne znanosti HAZU, Lapadska obala 6, 20000 Dubrovnik. E-mail: reljaseferovic@yahoo.co.uk

prizmu.² Osim toga, svakom suvremenom ljubitelju crkvene povijesti nezaobilazni izvor predstavlja i Ljetopis Kolegija Družbe Isusove,³ a za postignuća iz opće povijesti odajemo zaslužno priznanje benediktincu Anselmu Banduriju.⁴ Sve spomenute autore krasili su odanost tadašnjim suvremenim tendencijama zapadnoevropskog prosvjetiteljstva, rad s dostupnim arhivskim vreli-ma, erudicija i kritička objektivnost, neovisno o tome jesu li svoja djela objavljivali ili su do danas ostala sačuvana samo u rukopisu.

Željeli su ustanoviti pravu istinu i poučiti druge, pri čemu ostaju u granicama djelâ relativno kratka opsega, što je tipično za povjesničare franjevačke provenijencije,⁵ ili pak pišu obimne rasprave na stotinama, pa i tisućama stranica,

² U nedostatku monografije koja bi na jednom mjestu iznijela podatke o radu ovih velikana valja uputiti na pojedina objavljena djela s pregledom njihova stvaralaštva. Historiografski rad najstarijeg, Ignjata Đurđevića, obrađuje Ivan Pudić, *Rerum Illyricarum Ignjata Đurđevića*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela, knjiga XXVIII. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 16, 1967. Dosad objavljena djela Serafina Marije Cerve su *Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. I-III. Zagreb: JAZU, 1975, 1977. i 1980, te *Prolegomena in Sacram metropolim Ragusinam. Editio princeps*, priredio Relja Seferović. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008. Najmlađi u ovom trojcu, Sebastijan Slade Dolci, ima suvremeno izdanje djela *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001.

³ *Ljetopis dubrovačkoga kolegija. Chronicon Collegii Ragusini 1559-1764. O stopedesetoj obljetnici smrti njegova najslavnijeg đaka Ruđera Boškovića 1787-1937* izdao Miroslav Vanino, D. I., u *Fontes et studia. Vrela i prinosi. Zbornik za povijest Isusovačkog reda u hrvatskim krajevima*, ur. Miroslav Vanino, D. I. Sarajevo: Nova tiskara, 1937.

⁴ Suvremenu biografiju o radu uglednog stručnjaka za povijest Carigrada i pomoćne povijesne znanosti nudi Jelena Puškarić, »Anselmo Banduri (1675-1743), dubrovački benediktinac u Parizu.« *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 24 (2006): 131-186.

⁵ Franjevac Lovro Cekinić 1741. napisao je djelo *Istoria e privilegi della Osservante Provincia di Ragusa raccolti da diversi luoghi e posti qui in un volume* (Knjižnica Male braće, rukopis br. 347), nadovezavši se na rad subrata Hijacinta Tvrtkovića iz 1681. o postanku i razvitku Dubrovačke provincije Sv. Frana (*Origo et progressus primo Custodiae deinde huius Minorum de Observantia S.P.N. Francisci Provinciae necnon enarratio fidelis et veridica constructionis conventuum*. Knjižnica samostana Male braće, rukopis br. 355), odnosno popularno nazvanu "Kroniku oca Vitala Andrijaševića", zapravo prvi svezak sedmosveščanog djela *Chronicon necnon Decreta et Acta Capitulum et Congregationum ab anno 1649-1713 Provinciae Ragusinae*. Knjižnica Male braće, rukopis bez numeracije (R. Seferović, »Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike«: 113). Zanimljivo je da je Sebastijan Slade Dolci prigovorio i starijim autorima i svojim suvremenicima što su pisali tako duga djela da ih nisu završavali ni do kraja života (...visus sum mihi videre mortem in nostram historicam rem quadam fati specie dire saevientem), kako piše u *De Ragusini archiepiscopatus antiquitate epistola anticritica*. Anconae: ex typographia Nicolai Bellelli, MDCCLXI: 11.

poput Giorgija i Cerve. Sami po sebi nisu stvorili posebnu školu, pripadali su različitim redovničkim sredinama, znao ih je dijeliti i generacijski ponor, pa ipak je njihova sličnost nepobitna i lako se dokazuje kroz teme njihova rada i kroz način kako ih obrađuju. Uz ovako točno omeđenu, strogu i preciznu znanstvenu djelatnost tekao je, dakako, i bogat, nesputani književni život kao njezin pandan. Posve prirodno, *logos* je paralelno pratio *mythos*.

Na prvi pogled, Ignjat Giorgi nameće se kao pisac koji je tada povezao obje krajnosti: pjesnik i erudit, strastveni zanesenjak i racionalni istraživač. Kako je stoljeće kasnije pisao marljivi pregalac u knjižnici Male braće, fra Inocent Čulić, “Giorgi je doista velik čovjek i mogao se nazivati općom knjižnicom. Međutim, bio je previše vezan uz svoju domovinu, uz vlastito mišljenje i dopuštao je, reći ću tako, da ga zavede vlastita vruća mašta.”⁶ Mašta, vjeran pratilac književnika. No, koliko pritom može štetiti objektivnom rasuđivanju kao vrlini povjesničara? Upravo nas ovo pitanje zaokuplja dok se upoznajemo s radom jednog suvremenika ovih dobro poznatih autora. Naime, još dalje od Giorgija kao maštalac otišao je drugi prelat, franjevac Antun Primi, nezasluženo lišen ozbiljnijeg interesa ne samo među tadašnjim uglednicima, nego i u današnjim znanstvenim krugovima.⁷ Njegova jedinstvena pojava i u “kolijevci hrvatske književnosti” poziva nas da razmotrimo kako je radio, pod kojim se okolnostima odlučio na objavu svog djela *La lega dell'onestà e valore*,⁸ “Savez vrline i čestitosti,” i čime ono obogaćuje riznicu dubrovačke historiografije. Biskup i povjesničar, dobri pastir i književnik, zaljubljenik u rodni grad i njegovu veličinu, nastojao je vlastite književne interese uliti u kalup povijesnog djela i time nemalo izazvao, pa i zbunio kritičare. Kako je to postigao? Poetskim zanosom, diplomatskom promišljenošću i odanošću domovini. Njegov životni put predstavlja prvi element u ocjeni književnoga rada.

⁶ R. Seferović, »Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike«: 46.

⁷ Suvremeni biografski rad o Primiju dao je Pijo Mate Pejić, »Dva biskupa iz reda franjevaca.« *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005): 225-246, dok je njegove aktivnosti kao trebinjsko-mrkanskog biskupa pobliže razmatrao fra Bazilije dr. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba. Povijest biskupije 1482-1703.«, u: *Tisuću godina Trebinjske biskupije*, prir. Ivica Puljić. *Studia Vrhbosnensia* 2. Sarajevo: Vrhbosanska visoka teološka škola, 1988: 100-105.

⁸ Kako na naslovnici stoji, *La Lega Dell'Honestà, e del Valore / Opera Composta da Monsignor / F Antonio Primi / Vescovo di Mercana &c. / E dal medemo Consegrata / All'Eccelso Senato / Dell'Illustriss. & Eccellentiss. Republica di Ragusa. / In Venetia, M.DCC.III. / Per Girolamo Albricci. / Con Licenza de' Superiori, e Privilegio.*

Pastir i njegovo stado

Rođen kao Vicko Primi,⁹ Benediktov sin, stupio je u Franjevački red uoči Duhova 1644. i promijenio ime u Antun. Odgojen je u središnjem dubrovačkom samostanu Reda, gdje je stekao naslov lektora teologa, završivši odgovarajući studij. Pošto je, po riječima biografa,¹⁰ uspješno podučavao filozofiju i teologiju u Dubrovniku i talijanskim gradovima, napredovao je također u častima Reda. Izabran je prvo za gvardijana lopudskog samostana, a potom i za provincijala Dubrovačke provincije Sv. Frana 1666. godine, i to zbog "razboritosti i u znak pohvale [njegovih] najčasnijih običaja."¹¹ Odano mu je priznanje i kao propovjedniku i kao čovjeku pomirljiva duha koji je razboritošću i marljivošću utjecao na sve oko sebe.

Jamačno su navedene osobine ponukale dubrovački Senat da mu 1669. povjeri neobično važan položaj trebinjsko-mrkanskog biskupa. Ovaj biskupski naslov zahtijevao je i u mirnim vremenima mnogo smirenosti i diplomatske umještosti, a u vrijeme kad je pripao franjevcu Antunu Primiju nosio je osobitu političku težinu, jer se stradanje Dubrovnik u potresu 1667. podudarilo s posljedicama Kandijskog rata 1645.-1669., kada su Mlečani u neposrednom dubrovačkom zaleđu uvelike proširili prostor pod svojim nadzorom na štetu Osmanlija. Iako je područje nastanjeno katolicima trebinjsko-mrkanske biskupije kasnije, po odredbama Karlovačkog mira 1699., prešlo pod mletačku upravu, ipak je odredbom tog ugovora Venecija morala povući otamo vojsku, pa se očekivao povratak Osmanlija,¹² što je opravdano zabrinjavalo pastira tog stada.

Osobitost položaja trebinjsko-mrkanskog biskupa zrcalila se u nekoliko činjenica. Ovaj prelat, uz stonskog biskupa jedan od dvojice sufragana dubrovačkog nadbiskupa, pastirski je djelovao na području na kojemu je, uz stanovništvo islamske vjeroispovijedi, bio i znatan broj kršćana pravoslavne vjere, a pritom je biskup redovito uživao sedisvakanciju, odnosno, najčešće nije ni boravio na području svoje biskupije, nego u dodijeljenoj palači u Dubrovniku.

⁹ Iako je posvjedočen i oblik prezimena Primojević, slijedit ćemo oblik Primi jer je najviše zastupljen u primarnim izvorima, što se također podudara sa suvremenim genealoškim istraživanjima.

¹⁰ Seraphinus Maria Cerva, *Bibliotheca Ragusina in qua Ragusini scriptores eorumque gesta et scripta recensentur. Dubrovačka biblioteka u kojoj se prikazuju dubrovački pisci, njihova djela i spisi*, ur. Stjepan Krasić, sv. I. Zagreb: JAZU, 1975: 112.

¹¹ Benvenutus Rode, *Necrologium fratrum Minorum de Observantia Provinciae S. Francisci Ragusii. Ad Claras Aquas (Quaracchi): ex typographia Collegii S. Bonaventurae*, 1914: 62.

¹² B. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba«: 104-5.

Budući da je još na Tridentskom koncilu sredinom 16. stoljeća osuđena praksa da pastiri ne bdiju neposredno uz svoje stado, tako su se i trebinjsko-mrkanski biskupi morali odreći udobnih prilika u Dubrovniku i prihvatiti neizvjesnu sudbinu uz svoju pastvu, osim u prilikama kad im je život bio neposredno ugrožen. O izazovima koje je trebalo prevladati govore i česte seobe biskupa Antuna Primija, na što se također osvrnuo u svom djelu, obilježenu lutanjima junaka, duševnim nemirima, traženjem spokoja u idili prirode.

Pošto je od izbora 1669. pa do 1677. stanovao u Rijeci dubrovačkoj, u kraju susjednom svojoj biskupiji, zbog neprikladnih uvjeta zatražio je od Rima novo sjedište i, na preporuku Frana Ricciardija, zastupnika Kongregacije za nauk vjere u Dubrovniku,¹³ Kongregacija mu je naredila da se preseli u Slano. Ni tu biskup Primi nije bio zadovoljan, stanujući u kući unajmljenoj od mornara, pa mu je 1684. Kongregacija putem zastupnika dopustila povratak u Dubrovnik, pod uvjetom da svake godine obiđe svoju biskupiju. Za to mu je obećana i potpora od 50 škuda. Dopušteno mu je da iduće tri godine biskupske obrede vrši u Dubrovniku. Otada je trebinjsko-mrkanski biskup svake četvrte godine tražio da stanuje u Dubrovniku i tu vrši biskupske obrede, a svake godine obilazio je svoju biskupiju i za to dobivao 50 škuda od Kongregacije.¹⁴

Iako su zbog trajne prijatnje od Osmanlija trebinjsko-mrkanski biskupi najviše zazirali od posjeta svojem stadu i od dugotrajnijeg boravka izvan granica Dubrovačke Republike, opravdano je govoriti i o napetostima zbog zapletenih odnosa prema stanovništvu pravoslavne vjeroispovijedi. Poznati su trajni naponi biskupâ da ih prevedu na katoličku vjeru, pri čemu je i sam Primi vrlo aktivno djelovao.¹⁵ Na preporuku njegova prethodnika, Sabina Cvjetkovića, kao i njega samog, pojedini su monasi od 1661. išli u Rim, uz potporu Kongregacije za nauk vjere. Međutim, poslije 1676. biskup Primi je pisao Kongregaciji da sumnja u njihove prave namjere oko uspostave jedinstva s Rimom, pa im je potpora ubrzo uskraćena. Također na Primijevu molbu dubrovački

¹³ Opat Ricciardi bio je i kapelan dubrovačkih klarisa, kojima je oporučno ostavio pozlaćeni sandučić s raznim relikvijama i tri umjetničke slike. Radilo se o Bogorodici *in devotione*, o portretu blaženog Felicea, franjevca kapucina i portretu Sv. Klare. Oporuka je napisana 1. svibnja 1696., a službeno otvorena 22. lipnja iste godine. *Testamenta Notariae* (dalje: *Test. Not.*) serija 10.1., sv. 72, f. 72v-74r, Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD).

¹⁴ B. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba«: 100.

¹⁵ Za vrijeme Kandijskog rata potaknuta je inicijativa da pravoslavni manastiri s područja trebinjsko-mrkanske biskupije priznaju vrhovnu papinu vlast. Pokret je vodio Andrija Zmajević, župnik i opat iz Perasta, kasnije barski nadbiskup (Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX veka*. Beograd: SANU, 1950: 337-339; 352-355; 362-365).

poslanik u Carigradu, Marojica Kaboga, isposlovaio je poništenje sultanova fermama u korist pečkog patrijarha da mu i katolici moraju plaćati izvjestan porez.¹⁶ Stoga je franjevački biograf iz 19. stoljeća s ponosom ukazao da tijekom 34 godine Primijeve uprave trebinjsko-mrkanskom biskupijom nijedna katolička obitelj nije pristupila ni “grčko-raskolničkom obredu, niti bezbožnosti Turaka.”¹⁷

O teškoćama koje su trajno prijetile interesima Dubrovačke Republike u ovim okolnostima dovoljno svjedoči uzdržanost vlasti spram nekih opravdanih zahtjeva biskupa Primija. Tako su knez i Malo vijeće 21. lipnja 1701. pisali “monsignoru Primiju, mrkanskom biskupu, u Župi dubrovačkoj” o dvojici svećenika iz Popova koji su, zbog prijetnji hercegovačkog paše, izbjegli iz dijeceze. Iako ih je Primi preporučivao i zalagao se za njihov povratak, tome su se, po ocjeni službenih krugova Dubrovačke Republike, protivili mnogi opravdani razlozi. Među njima je kao najvažniji istaknut nedostatak jamstva da ih ponovo neće mučiti istim i drugim zahtjevima, “kako Turci običavaju.” Zato bi svaki napor dubrovačkih vlasti za njihov povratak bio uzaludan, a mogao bi donijeti i veliku štetu ako bi se sve zlonamjerno protumačilo. Da spomenuti oci ne bi stradali, ni osobno ni gubitkom imovine, i da se izbjegne svaka sumnja kako dubrovačke vlasti potiču nemire, smatralo se najboljim ne poduzeti ništa, tim više što je, po službenoj ocjeni, Primi mogao razborito zadovoljiti svoj pastoralni žar tako što će poslati druge svećenike iz Republike neka brinu o katolicima na području Popovog polja.¹⁸

Dugotrajni napori nisu lako iscrpili ovog klerika, koji je dočekaio duboku starost. Antun Primi preminuo je u Dubrovniku 14. siječnja 1703. i pokopan je u franjevačkom habitu među subračom.¹⁹ Oporuku je napisao još 17. svibnja 1645., nedugo po stupanju u Franjevački red, i taj dokument govori mnogo o njegovu bogatstvu.²⁰ Legati u korist Reda na prvom su mjestu: ostavio je 500 dukata dubrovačkom samostanu Sv. Frana da se podigne balatur iza velikog oltara nad korom, zatim 160 dukata da se podignu dva oltara u čast Sv. Bernardina Sijenskog i Sv. Antuna Padovanskog u crkvi samostana Sv. Savina na Daksi. Odredio je da se obnovi samostan u Dubi Stonskoj, dok je za obnovu

¹⁶ B. Pandžić, »Trebinjska biskupija u tursko doba«: 101-102.

¹⁷ B. Rode, *Necrologium fratrum Minorum*: 62.

¹⁸ *Lettere di Ponente* serija 27.6, sv. 42, f. 154r-v, DAD.

¹⁹ B. Rode, *Necrologium fratrum Minorum*: 62. S. M. Cerva kao godinu njegove smrti navodi 1702., što nije točno, kao ni 1709., što se omaškom potkralo P. M. Pejiću, »Dva biskupa iz reda franjevaca«: 235.

²⁰ *Test. Not.* sv. 64, f. 10r-v.

samostana na Daksi dodijelio 40 dukata, te još 100 dukata da se podijeli među devet samostana Dubrovačke Provincije Sv. Frana. U ime Provincije legate je 1. listopada 1653. primio tadašnji provincijal, fra Danijel, a u ime gradskog samostana potvrdu je napisao 18. srpnja 1652. fra Angelo, izjavljujući da je novac primio dok je vršio dužnost provincijala.

Primi nije zanemario ni privatne korisnike. Ostavio je po 500 dukata trima kćerima Vangeliste Caramonde,²¹ i to najstarijoj, Persi, za udaju, a njezinim mlađim sestrama, Mari i Anici, da se zarede. Neudane kćeri pokojnog Frana Gleđevića dobile su 300 dukata, uz odredbu da će taj iznos između njih podijeliti njihov brat Šimun. Marija, kći Đura Staya, dobila je 100 dukata da se zaredi, a pet kćeri pokojnog Lovra Goliebi dobile su 500 dukata, s odredbom da će im taj iznos po svom nahodaženju podijeliti brat Pavo. Svojim univerzalnim nasljednicima Primi je imenovao braću Marina i Marinetta, dok je izvršenje oporuke povjerio bratu Marinu, rođaku svećeniku Rogačiću (čije ime nije navedeno) i vlastelinu Luki Mihovu Boni. Oporučitelj je također odredio da njegova majka, za trajanja svog udovištva, slobodno posjeduje i uživa sva materijalna dobra. Legate je trebalo raspodijeliti, kako je dodao, kad protekne pet godina od dana njegova zaređenja.

Senat je, “po pradavnom običaju,” za novog trebinjsko-mrkanskog biskupa, istoga dana po Primijevu odlasku, imenovao svećenika Antuna Righija, dubrovačkog građanina,²² te je upućena službena molba papi Klementu XI. da ga potvrdi.²³ Ovaj šturi zaključak ostaje jedina vijest iz državnih krugova o Primijevoj smrti. Jasno je da je zaslužio mnogo više, jer je višestruko zadužio Republiku.

Diplomat i govornik

U vrijeme “prve smrti Dubrovnik” poslije razaranja u potresu 1667. bila je dobrodošla svaka pomoć iz inozemstva, po cijenu svih diplomatskih napora. Pritom je značajna uloga povjerena i Antunu Primiju, koji je upućen na dvor

²¹ Kao zanimljivost spomenimo da je njegov predak Mato Karamonda, pučanin, bio član glumačke družine *Ispraznih* koji su 1629. izveli dramu *Atalanta* Junija Palmotića, književnika koji je napisao i dramu *Pavlimir*, približivši se tako interesima dubrovačke historiografije i samog Primija. Mira Muhoberac, »Palmotićeve Pavlimir.« *Dubrovnik* 9/1 (1998): 201.

²² Righi je dobio četiri glasa više od protukandidata fra Pavla Sarake. *Acta Consilii Rogatorum*, serija 3, sv. 138, f. 49r, DAD.

²³ *Lettere di Ponente* sv. 43, f. 1r.

francuskoga kralja Luja XIV.²⁴ Poslanstvo je okrunio govorom održanim na talijanskome jeziku 11. prosinca 1667. sa svrhom da zadivi francuske uglednike, iako pravi učinak nije postigao, jer je izostala tražena pomoć.²⁵ Pored političkih razloga, to možemo više pripisati klišeiziranom i neinventivnom sadržaju molbe, umjesto ranije ocjene da Primijeva pretjerana rječitost i kićenost izraza nisu postigli željeni cilj, što je ogorčilo autora.²⁶ Danak neskromnosti?

Poput drugih diplomata, nosio je francuskome kralju pismo dubrovačkog kneza i Malog vijeća, sa zadatkom da ga preda i vlastitom molbom dopuni njegov sadržaj. Činjenica je da je žurio na ovu misiju, pa preprekom nije bilo ni kasno godišnje doba, nepovoljno za plovidbu. Očekujući brod za Marseille zadržao se u Livornu zbog burâ, kako je javljao u Grad zabrinutim nalogodavcima²⁷ koji su zahtijevali da se misija što prije izvrši. U pismu od 26. kolovoza 1667.²⁸ Dubrovčani su sažeto prikazali stradanje grada, rušenje javnih i privatnih zdanja i osobito teško nadoknadive gubitke u stanovništvu. Ipak, odlučili su ostati tu, jer su pošteđene i zidine i utvrde i dijelom streljivo. Ciljajući očito na osmansko osvojenje Bosne, naglasili su da već 200 godina stoje na rubu Evrope i opiru se prodoru valova obližnjih barbara, da njihova država ne padne u ruke zajedničkog neprijatelja.²⁹ Među evropskim prvacima kojima se obraćaju za pomoć francuski je kralj najveći, najmoćniji i najslavniji, pa u njegove pobjedničke ruke polažu svoj nesretni slučaj i mole ga da ih udostoji velikodušne milosti. Ističu da će se njihovo vrijeme zvati po Luju XIV., kao što su ranije epohe nosile imena Karla Velikog, Trajana i Augusta. On više od svakog drugog ima načina povijesti dati pohvalnu građu.³⁰ Buduće naraštaje zanimat će kako je Luj XIV. postupio u ovoj situaciji, kao što su u svoje vrijeme postupili “Hijeroni, Ptolomeji i Antigoni” u sličnom stradanju grada Rodosa,

²⁴ Vinko Foretić, »Mala braća u diplomatskoj službi Republike«, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, ur. Justin V. Velnić. Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985: 387-388.

²⁵ Govor se čuva u prijepisu u zbirci Zibaldone Ivana Marije Matijaševića u knjižnici samostana Male braće u Dubrovniku (*Discorso fatto dal padre Antonio Primi alla presenza del re di Francia alli 11 Decembre 1667*), Zibaldone, sv. II: 417-418, Knjižnica Male braće, rukopis br. 434. Objavio ga je Radovan Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak posle velikog zemljotresa 1667. g. Arhivska građa (1667-1670)*. Beograd: SANU, 1960: 252-253.

²⁶ Radovan Samardžić, *Veliki vek Dubrovnika*. Beograd: Prosveta, 1963: 366-367.

²⁷ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 226.

²⁸ *Acta Sanctae Mariae Maioris* (dalje: ASMM), serija 76, 17. stoljeće, sv. IX, dokument br. 1013, DAD.

²⁹ *contro l'inondationi delle vicine barbarie, non venga in mano dell'inimico commune.*

³⁰ *mentre più d'ogn'altro havete modo di dare lodabile materia all'istoria.*

čiju su obnovu izdašno pomogli u suradnji s drugim vladarima i prvacima iz tog cvatućeg doba. Francuski kralj od njih nije slabiji ni po drevnosti svoje loze ni po materijalnim sredstvima ni po veličini svoje države ni po plemstvu niti po brojnosti narodâ kojima vlada; dapače, po svemu ovome daleko ih nadmašuje. Očekuju da daljina između njegova kraljevstva i njihova grada neće biti prekomom da im pošalje pomoć, jer je i Rodos nekoć bio udaljen i od Egipta i od Makedonije, a pomoć je ipak došla od spomenutih helenističkih vladara. Ako su tako reagirali zaslijepljeni pogani, još više se može očekivati od pripadnika svete katoličke vjere. Za ilustraciju ranije suradnje s velikim vladarima Zapada ističu da je njihovu katedralu, koja trenutno leži u ruševinama, još prije pet stotina godina podigao engleski kralj. Neka na njihovu "ilirskom jeziku, najrasprostranjenijem od svih na poznatom svijetu," odjeknu najveće pohvale francuskom kralju za pomoć koju im bude dodijelio. Oni će to rado učiniti, a molit će Boga i javno i privatno za svaki njegov uspjeh. Na kraju ga mole da sasluša što o tome još ima reći njihov zaštitnik na francuskome dvoru, vojvoda Vieuville.

Govor koji je potom pred Lujem XIV. održao Antun Primi zapravo se kreće u tradicionalnim okvirima sličnih molbi. Pritom se nije pouzdavao samo u naloge svoje vlade, već i u pismo preporuke pape Klementa IX., što je jasno istaknuo.³¹ Primi ponavlja dijelove službene dubrovačke molbe francuskom kralju. Opisavši jezgrovito ali precizno razaranje grada i stradanje u požaru i potresu, u kojima su ostale pošteđene zidine, nije zaboravio ukazati na suze stranaca koje je taj udes zatekao u gradu Sv. Vlaha. Upozorio je da je Republika, kao obrana kršćanstva na nevjerničkim granicama, jako ugrožena. Potres je uništio živote, a kasniji požar dokrajčio je imovinu. Ipak, Providnost ih nije posve napustila, pa su utvrde i zidine ostale pošteđene. Građani su se prihvatili obnove, prvenstveno iz osjećaja kršćanske dužnosti da grad ne padne u ruke Turcima, koji ne teže drugom, do li da pokore cijeli svijet. Pošto su ocijenili da se ne mogu sami izboriti s teškim zadatkom obnove, dubrovačka vlastela odlučila su zamoliti strane kršćanske vladare za pomoć, među kojima je francuski kralj najveći, najslavniji i najvelikodušniji. Naglasio je koliko mu je Dubrovačka Republika odana i koliko je ta pomoć važna već zbog prave kršćanske pobožnosti. Na kraju je ponovo uzeo papu za svjedoka

³¹ Kardinal Azzolino izvijestio je opata Viboa u Parizu 18. listopada 1667. o Primijevu dolasku i njegovoj misiji za dobrobit Dubrovnika, potkrijepljenoj breveom pape Klementa IX., kako navodi R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 222.

koliko je Dubrovniku neophodna pomoć, o čemu se papa osobno uvjerio kroz zapažanja svojih povjerljivih ljudi, pa i inženjera graditelja kojega je poslao na lice mjesta, među ruševine. Time se Primi nadao izazvati tronutost, osobito spominjući suze stranaca koje je taj užas zatekao u gradu. Ipak, kralj Sunce nije potamnio pred sjenom dubrovačkog stradanja. Na Primijevo izlaganje odgovoreno je vrlo kratko, da će pregledati papin breve i pisma Republike i potom razmisliti. Još u prosincu 1667. vlada je tražila od Primija u Parizu da ustraje kako bi pridobio Luja XIV. da pomogne Dubrovniku,³² ali uzalud. Istina, Vibo je još ranije duboko sumnjao u povoljan ishod ovog poslanstva. Tako je sredinom prosinca 1667. javio Gradiju o dolasku Primija u Pariz i da su počeli pregovori da Republika dobije željenu pomoć, ali nije vjerovao da će biti uspjeha, unatoč nastojanjima Sv. Stolice i kardinala Azzolina.³³

Ljubazna pisma, koja su s francuskog dvora kasnije došla u Dubrovnik, nisu prešla granicu puke pristojnosti i suosjećanja, a nade u konkretnu pomoć brzo su raspršene. To se vidi po riječima koje je Luj XIV. uputio iz Pariza 12. siječnja 1668., izražavajući žaljenje što zbog svojih ratova nije mogao izaći ususret molbama dubrovačke vlade koje je iznio Antun Primi, istaknut u Lujevu pismu kao provincijal dubrovačkih franjevac, bez imena.³⁴ Svega dan kasnije, prije spomenuti diplomat, opat Vibo, koji je trebao zastupati interese Rima i izravno pomoći Primiju, javio je da je kraljev tajnik Hugo de Lion bio protiv dodjele pomoći Dubrovniku i zato su sva nastojanja bila izlišna.³⁵ Problem je bio dubrovački položaj prema Španjolskoj: Francuzi su smatrali da se Republika nalazi pod španjolskom zaštitom i da joj stoga nije potrebna pomoć druge sile, a pritom je Luj XIV. prethodno uskratio pomoć Veneciji, pa ovom prilikom nije htio izazvati mletačko nezadovoljstvo. Vibo je ujedno žalio što će razočarati kardinala Azzolina. Tri dana kasnije opatu Stijepu Gradiju, neslužbenom dubrovačkom predstavniku u Rimu, pisao je iz Pariza i vojvoda La Vieuville, zaštitnik dubrovačkih interesa na dvoru Luja XIV., tumačeći zašto je Primijevo poslanstvo završilo bez uspjeha.³⁶ Pohvalio je Primija kao vrlo poštena čovjeka, pohvalno se izražavajući i o njegovim latinskim sastavima.

³² R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 241.

³³ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 253.

³⁴ ASMM, 17. stoljeće, sv. II, dokument br. 90. Također R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 267.

³⁵ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 268.

³⁶ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 268-269.

Vojvoda osobno jako je žalio zbog neuspjeha i uvjeravao je Gradija da bi Francuzi poduzeli mnogo da su prilike drukčije i ne bi ih iznevjerili. Sam Primi javio se Gradiju u Rim tek početkom veljače 1668. iz Liona, pišući mu da nema nikakvih izgleda da dobije željenu pomoć i da je zato krenuo natrag.³⁷

Primi nije bio uspješan ni ranije, kad je trebalo postići konkretnu pomoć u Rimu. Po slikovitom opisu iz privatnog pisma dubrovačkog arhidakona Bernarda Giorgija opatu Stijepu Gradiju u Rim, Primi se vratio sa svoje misije s tvrdnjom da je pred kardinalskim kolegijem zaklinjao za pomoć kroz stihove o propasti Troje u plamenu iz drugog pjevanja Vergilijeve *Eneide*, ali gotovo bez ikakva ploda.³⁸ Time su lijepi retorički napori ostali uzaludni. Svoje književne ukuse Primi je zadovoljio kasnije, na osebujan način, djelom pod naslovom *La lega dell'onestà e valore*, u kojemu nalazimo i mnogo tragova iz pisma dubrovačkih vlasti Luju XIV.: sjaj drevne prošlosti, veličina kraljevskog imena (pozivajući se na antičke velikane), osjećaj solidarnosti među vladarima, zajednički neprijatelj, važnost slave i razumijevanja uloge u povijesti. Opisom prijetvornosti, vladarske veličine, te mudrosti i rječitosti poslanika neuspješna dvorska epizoda dobila je posebno mjesto u Primijevu književnom radu. Odjek vremena, s općim tendencijama, a ne slučajnost.

Savez čestitosti i vrline: savez srca i razboritosti

Darovitost, trud i načitanost Antuna Primija pokazali su se na ovaj neuoobičajeni način. Primijev roman tiskao je Girolamo Albrizzi u Veneciji 1703. Nema dokaza o novčanoj potpori dubrovačkih vlasti. Iz dostupnih podataka o djelatnosti samog tiskara vidi se da se radilo o čovjeku slobodnijih pogleda, koji tim nazorima ipak nije htio žrtvovati kruh nasušni. Njegov rad opisan je vrlo široko, s jakom pragmatičkom crtom: tiskao je “sve što mu je moglo donijeti zaradu.” Ocijenjeno je ipak da su, zahvaljujući njegovu radu, “religijski skepticizam i slobodoumnost u Veneciji tada našli spremnog distributera.”³⁹

³⁷ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 270-271.

³⁸ R. Samardžić, *Borba Dubrovnika za opstanak*: 180.

³⁹ Navodi se i pod inačicom *Albrizzi*. O tome više Edward Muir, *The Culture Wars of the Late Renaissance. Sceptics, Libertines and Opera*. Harvard: Harvard College, 2007: 67. (dostupno na Internetu na <http://books.google.hr/books?id=KvBpmMsMODMC&pg=PA67&dq=%22printer+girolamo+albrizzi%22#v=onepage&q=%22printer%20girolamo%20albrizzi%22&f=false>). Pristup izvršen 13. studenog 2009.

Ovaj tiskar uređivao je časopis *Galleria di Minerva* od 1696. do 1717.,⁴⁰ donoseći mnoge radove iz prirodnih znanosti,⁴¹ ali i književne povijesti. Za nas je dodatno značajan zato što je, uz knjige i časopise, tiskao i almanaha, mape i priloge s motivima istočne obale Jadrana, mletačke Dalmacije.⁴² Tako se u ovom šarolikom svijetu našlo mjesta i za uglednog dubrovačkog prelata, koji nije žalio sredstava da plod svog višedesetljetnog napora, nastalog uglavnom u burnim godinama uprave trebinjsko-mrkanskom biskupijom, izloži javnosti. Tiskar je očito imao u vidu i svoj interes, nadajući se dobroj distribuciji djela.

Djelo broji 324 stranice, tiskane gusto i dvostubačno. Podijeljeno je u jedanaest većih cjelina ili knjiga. Nisu uočene tiskarske greške, iako postoje manje nepravilnosti u numeraciji stranica.⁴³ Tekst teče kontinuirano i dopunjavaju ga rijetke ilustracije, sve u crno-bijeloj tehnici. Na prvoj unutarnjoj stranici prikazan je dubrovački grb, a uz početak prve knjige naslikan je drugi grb predstavljajući Sunce iznad tri osmokrake zvijezde na ovalnom štitu koji pridržavaju dva anđela, zaklonjena širokim šeširom iznad samog štita, u plaštu grba. Plašt grba bogato je dalje razveden lovorovim lišćem s obje strane. Prvo slovo na početku posvete i prvo slovo na početku prve knjige izvedeno je ukrasnim inicijalom, kao i prvo slovo na početku treće knjige. Na kraju druge knjige je crtež kraljevske krune nad razvedenim lovorovim lišćem, a isti motiv likovno je prikazan i na kraju pete knjige. Nema sadržaja ni kazala, glavni tekst nije popraćen nikakvim bilješkama, pa bi to išlo u prilog objašnjenju da se radi o

⁴⁰ U rad časopisa, baveći se književnom povijesti, bio je uključen i Apostolo Zeno (1668-1750). Zabilježeno je da mu je tiskar Girolamo Albrizzi 1696. ponudio uredništvo časopisa *La galleria di Minerva*, za koji je sam napisao biografije renesansnih pjesnika Guarinija i Trissina. (Bruno Forment, dostupno na http://www.goldbergweb.com/en/magazine/essays/2008/06/67598_print.php). Pristup izvršen 5. studenog 2009.

⁴¹ Brendan Maurice Dooley, *Science and the Marketplace in Early Modern Italy*. Maryland: Lexington Books, 2001: 50. (dostupno na Internetu na http://books.google.hr/books?id=Jh_TkHppiIC&pg=PA50&lpg=PA50&dq=%22printer+girolamo+albrizzi%22&source=bl&ots=MvtUi4ZlvC&sig=uomDxIP67DKAnVeITPK16ZgSvnA&hl=hr&ei=y3jMSsXxEZSInQOpw8zUBQ&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1#v=onepage&q=%22printer%20girolamo%20albrizzi%22&f=false). Pristup izvršen 5. studenog 2009.

⁴² Objavio je 1727. vedute šibenske katedrale, Osora, Splita, Trogira, Kotora i Herceg-Novog (vidjeti na http://www.felbar.com/cro/list.asp?kat_nr=2&autor_nr=®ion_nr=&s=6), a 1740. njegovo ime navodi se uz *Atlante Novissimo che Contiene Tutte le Parti del Mondo*, s mapama talijanskih krajeva, Nizozemske i Novog Svijeta (<http://www.tooleys.co.uk/e4.htm> i <http://www.tooleys.co.uk/e7.htm>). Pristup izvršen 5. studenog 2009.

⁴³ Tako poslije stranice 227 slijede 248-249, ali tekst se ne prekida, nego teče kontinuirano. Ista pogreška u numeraciji stranica je na 232, gdje greškom stoji 252, dok je umjesto str. 282 pogrešno otisnuto 182.

književnom djelu, unatoč pokušajima autora i pojedinih kritičara da u njemu traže stanovite znanstvene pretenzije.

Na temelju bogato razvedene radnje i nemirna autorova života, protkana raznim aktivnostima, sudimo da je nastajalo desetljećima, nesumnjivo i tijekom njegove uprave trebinjsko-mrkanskom biskupijom. Predgovor s posvetom dubrovačkom Senatu, datiran 12. siječnja 1702., nosi izrazito panegirička obilježja, što se osjeća i u četiri soneta koje je autor spjevao pred početak glavnog dijela teksta. Prva dva, svaki od po pet strofa, zamišljena su kao uvodni susret s legendarnim likovima kojima se bavi, a preostala dva, s po četiri strofe, napisana su u slavu Dubrovnika. Svaki je zasebno naslovljen. Prvi, *Che allude all'epitalamio di Pollimiro*, "Koji upućuje na Pavlimirovu bračnu ložnicu," ističe dvoje glavnih likova, vladara Pavlimira i Rosauru, kao ljubavnike ovjence čane cvijećem u čijoj se zajedničkoj sudbini miješa slatko s gorčinom. Poslije toliko nesreća živjet će ipak sretni pod Mjesecom, provoditi dane u slavlju i pjesmi, a Dubrovnik će se hvaliti što je mogao uzvisiti ljepotu, milosrđe, vrlinu i snagu supružnika. Početkom drugog soneta, naslovljena *Sopra i guerrieri principali dell'opera*, "O glavnim ratnicima u djelu," Primi nas upoznaje sa svojim junacima Pavlimirom, Celindom, Kloridaurom, Rosaurom i Floridorom. Njihova se ljepota cijeni kao veliko blago, a nepobjedivi žar i snaga željeznom silom otvaraju zlatno stoljeće. U borbi se čine poput lava ili bika. Dok drugima smrt ponizuje ponos, te im slava prolazi u trenu, samo ovog ratnika Suđenica ne probada, njegova vika ostaje vječnom i ne stiže ga kazna zaborava. Zna da jedino takvima pripada sudbina da otvore vrata vječnog sjećanja.

Takav junak (Pavlimir), naravno, djeluje u primjerenom gradu, kako stoji u trećem i četvrtom sonetu u pohvalu Dubrovniku, koji nose zajednički naslov *In lode della Republica di Ragusa*, odnosno *In lode pure di Ragusa*. Slijedimo sadržaj Primijevih pjesmotvora: "Oplakuju se izloženi budućem dobu ostaci slavne Kartage, gdje počiva njena slika i ugasle visoke slave i dogodovštine.⁴⁴ U ruševinama je i uzvišeni Areopag, nekoć sretan, bogat i divan, a sada pritisnut lancima i brigama. Pa i sam Rim, nekoć zaštićen Jupiterom, ohol i uzvišen, sada uzdiše i stenje gdje god da se makne. Jedini Dubrovnik uživa u svojem ugodnom podneblju. Nad njim nebo uvijek izlijeva sve milosti, i tu uistinu boravi sreća. Pruži mu, Jupitru, uzdu kojom neka bude jak da spriječi

⁴⁴ *Deploransi esposte all'età future / Le stragi della famosa Cartago, /Ove giace sepolta la sua imago, / E spente l'alte glorie e l'avventure.*

nevolju i nastavi tijek napretka.⁴⁵ Kolo sreće uvijek je postojano u svojoj nepostojanosti; sve se mijenja. Dubrovnik u pobožnosti prednjači svima, svojom razboritošću i dostojnom vlašću jedini se on penje i popet će se do vječnosti.” Osim u četiri soneta, stih se u ovom dominantno proznom djelu zadržao samo mjestimice, i to prikazujući proročanstva, da se bolje dočara ugođaj.

Općenite misli, sublimirane u predstavljanim sonetima, iznesene su u predgovoru u više konkretnom obliku, mnogo iscrpnije. Primi je ponajprije istaknuo da je oduvijek bio znak velikoga duha da ne odbija žrtve i poštovanje vlastitih podanika, pa tako ni dubrovačka vlastela, koja se razmeću plemstvom kroz tolika stoljeća u redosljedu svojih predaka, neće uskratiti poštovanje ovom radu koji se klanja njihovoj zaštiti i nada se da će uz njihovu potporu zabljesnuti još jasnije. Ponosno im predstavlja “velikog Pavlimira, najznačajnijeg prvaka kojim se dičilo Jadransko carstvo i koji je utvrdio i opasao grad Dubrovnik neosvojivim zidinama.” Slaveći njegova junačka djela, Primi se nada da će zadobiti poštovanje dubrovačkih vlasti. Glas o njihovoj nekvarljivoj upravi postao je toliko slavan da nema naroda ni granica koji ne bi gorjeli od želje da najsretnije napreduju. Zahvaljujući njihovoj budnosti, počele su se krasiti ružama i blistati biserima staze vrline, koje su dotad ležale prekrivene nevjeroj i trnjem. Primi ne želi govoriti o njihovim precima i plemenitosti, smatrajući dovoljnim spomenuti što su posvećeni na sastancima najuglednijih skupština i zabilježeni u analima starosti od pamtivijeka. Svojim su pobjedama ukrasili Jadran, svojim pomorskim pohodima zadobili trijumfe i tolike pobjede, suprotstavljajući se najvećim neprijateljima domovine. Postigli su besmrtnost obnavljajući javnu sigurnost. Primi se ne želi zaustavljati ni u veličini tôga i plašteva senatora, koji unatoč veličini pobjeda uvijek u ruci nose maslinovu grančicu, pa je mir pod njihovom upravom postao čuven. Zrelošću svojih vijeća i poštenjem sudaca znali su privući toliko dobar glas i divljenje svom radu, da je Senat donio toliko lijepih uredaba koje nisu znali pronaći ni Aristidi u Ateni, gdje su postignuća znala umiriti oružje na trgu. Takvim su radom postigli da se pojavila jasna dîga na područjima pod njihovom upravom i ublažili su one oluje koje su žestoke prolazile, da bi postigli ciljeve najvećeg napretka. Sloboda je tolika stoljeća, pa i tisućljeća, resila čelo njihovih predaka, cvala je prije i cvjeta i sad zaštićena sudbinom.

⁴⁵ *Sol Ragusa gode il suo clima ameno, / Cui il Ciel sempre tutte le gratie piove, / Et le dorme la felicità in serio. / Prestile Giove il freno, / Che vagli all'adversità impor il morso, / E proseguir delle fortune il corso.*

Dok su toliki drugi gradovi, pogođeni nesrećom i udesima, izgubili tako dragocjeno blago, jedini ga Dubrovnik uživa i posjeduje u miru i spokoju, zaštićen Nebom. Primi se ne želi zaustavljati da papiru povjeri imena njihovih najplemenitijih predaka, “gotovo polubogova u književnosti, upravi, oružju, politici i dostojanstvu,”⁴⁶ koji su se uspeli do najviših stuba. Sjetivši se vlastita truda i govorničkog napora za dobro domovine u diplomatskoj službi, pritom se pita: “Koje spomenike nisu ostavili ovi mudri Demosteni u svojim poslaničkim službama na dvorovima tolikih vladara?... Sve do danas odjekuje na tim dvorovima eho njihovih govora, uzveličanih zrakama njihovih naslova, čuvaju uspravna leđa časti njihovih zasluga.”⁴⁷ No, ovo valja dokončati: čemu da više luta pučinom gdje brodolomu ne bi izbjegli ni kompasni iskusnijih pisaca. Njegov pokušaj da prikaže njihovu slavu samo bi je pomračio. Neka jednostavno prihvate njegov rad u njihovoj službi, jer je njegovo pero među živućima najodanije prema sjajnim sjenama njihovih uzvišenosti, čijoj se zaštiti uvijek posve predaje.

Ipak, radnja Primijeva romana nije posve usklađena s ovim predgovorom, jer se tek na završnim stranicama uobličuju i potvrđuju spomenute uvodne misli. Umjesto veličine Dubrovnika i vlastele, ponudio je idealistički portret pojedinca, čije su pustolovine zaslužile i uprizorenje.

Sadržaj djela

Zapletena radnja, podijeljena u jedanaest knjiga, obilježena je mnoštvom izmišljenih događaja s ponekim zdravim povijesnim zrnom, lutajući od evropskih dvorova do bespuća sjeverne Afrike i Azije, od toplog Sredozemlja do ledene Skandinavije, s opisima raskošnih viteških turnira, bogatih gozbi, sjajnih dvorova, idilične prirode, a nadasve hrabrosti junaka i ljepote njihovih izabranica, ustrajnosti i vrline. Za priču o Pavlimiru predložak je *Ljetopis popa Dukljanina*, ali značajno izmijenjen.

U prvoj knjizi (str. 1-19) upoznajemo se s junačkim precima kralja Radoslava, Čehom, Lehom i Mehom, braćom Selimira, kralja Dalmacije i Bosne, koji su otišli na sjever osvajati zemlje sve do krajeva Vandala da bi stekli potreban

⁴⁶ *Io non mi difondo a spiegar in carta i nomi dei loro nobilissimi antennati, li quali, quasi tanti semidei in lettere, domini, armi, politiche e dignità ascessero a i più erti scalini...*

⁴⁷ *... Risuonano infin al dì di hoggi quelle corti negli echi de i lor vanni et abbagliati da i raggi de i lor' attributi, servano chine leali alli ossequii de i lor meriti.*

životni prostor. Kad je nevjerni sin Časlav prognao oca Radoslava i preteo mu krunu, zabrinuo se da ga ovaj ne zbací s trona uz pomoć rimskih zaštitnika. Časlav je zato ocu ponudio lijepu palaču u Konavlima, između Epidaura i Herceg-Novog, da se uzdržava njenim prihodima tijekom boravka u Rimu. Radoslav se odbio vratiti poslije Časlavove smrti, kad su ovoga Ugri porazili, zarobili, a potom osakatili i bacili u Savu. Time je nastala anarhija. U Rimu je Radoslav dobio sina Petrislava, koji je ubrzo stasao i krenuo lutati Azijom, pa se odlikovao kao borac kojemu nitko nije bio ravan. Njegov posjet Frigiji izazvao je trajan sukob s kraljem Stelladorom, kojemu je ugrabio obećanu princezu Passacori. S njom je odjedrio prema Rimu, no na dolasku u Messinu ona se razboljela i umrla. Ražalošćeni Petrislav kasnije se oženio plemenitom Rimljankom Flaminijom i s njom dobio sina Pavlimira i kćer Klorimenu, dok se iznevjereni Stelladoro oženio princezom Bitinije, također po imenu Passacori, i s njom dobio sina Celinda i kćeri Armindu i Rosauru, buduću Pavlimirovu izabranicu. Tijekom osmodnevnih svadbenih svečanosti u čast Petrislava i Flaminije u Rim je došao Stelladorov brat Stellamoro, predstavljajući se lažno kao kralj Cipra. Odlučio je oteti Flaminiju, da osveti bratovu sramotu, ali pritom se zaljubio. Pošto je jedan dvorjanin sve odao Petrislavu, ovaj je stigao spriječiti otmicu Flaminije, a Stellamora pretukao i protjerao. Stellamoro je podlegao ranama prije povratka u Frigiju. Razljućeni kralj Stelladoro odlučio je osvetiti brata i ujedno sprati ljagu zbog preotete prve obećane supruge. To je početak trajnog neprijateljstva između Frigije i kraljevstva Dalmacije i Bosne, što će obilježiti i Pavlimirovu sudbinu.

Druga knjiga (str. 19-35) počinje povratkom Petrislava s obitelji iz Rima u Epidaur, s idiličnim opisom prirode. Dalmatinski vitezovi pisali su Petrislavu s molbom da Pavlimir dođe na njihovu obalu i vrati se na prijestolje predaka. Zato su tri galije krenule iz Rima prema Epidauru, u kojima su bili Petrislav, Pavlimir i Kloridauro, napuljski kraljević i vjerni Pavlimirov drug u bojevima. Pošto je izbavio majku i sestru Klorimenu iz ruku frigijskih gusara, koji su ih oteli iz osвете po Stelladorovoj naredbi, Pavlimir je odlučio dodatno iskušati svoju hrabrost i izdržljivost kao vitez lualica, poput svog oca nekoć. Treća knjiga (str. 36-55) daje opis Pavlimirovih lutanja kao viteza skitnice pod imenom *Cavagliere del Polo*, Vitez od Neba, koje je uzeo po nebeskom svodu, prikazanu kao grb na njegovu štitu. Stupa u službu portugalskog kralja, pripremajući napad na Maure. Kralj Petrislav nije se pak osjećao siguran u Epidauru, gdje na tronu žele njegova sina Pavlimira. Zabrinut i zbog prijatnji frigijskog kralja, Petrislav je sa suprugom krenuo natrag u Rim u utočište,

želeći se poslije vratiti u Epidaur sa sinom Pavlimirom. No, alžirski su gusari kod Messine zarobili njegovu kćer Klorimenu, koja je izbačena iz ruku alžirskog kralja tek uz pomoć njegove ljubomorne prve supruge, ali i hrabrošću napuljskog kraljevića Kloridaura koji je s tuniskim četama potukao alžirskog neprijatelja. Izbačjenje princeze svečano je proslavljeno, a zahvalni roditelji obećali su Kloridauru Klorimenu za ženu. Otac Petrislav ujedno je savjetovao Pavlimiru da ode u Dalmaciju i Bosnu zauzeti tron, gdje su ga pozivali.

U četvrtoj knjizi (str. 56-75) opisuje se Pavlimirov povratak u Dubrovnik i učvršćenje poljuljane vlasti u kraljevstvu. Okrunili su ga u Trebinju svi zemaljski prvaci i banovi, pošto su 50 godina proveli bez središnje vlasti, a nije ga podržao samo Ljutimir iz Raške. Bijesan zbog Ljutimirove tvrdoglavosti i oholosti, Pavlimir je potukao nepokornog velikaša, kojega je zatim, da se dodvori mladom kralju, u bijegu ubio vlastiti vojnik. No, Pavlimir je takav postupak smatrao najgorom izdajom koja zaslužuje sramotnu smrt kao kaznu. Ubojicu je raščetvorio, a ubijenog bana časno pokopao. Taj velikodušni postupak priskrbio mu je odanost drugih velikaša. Potom je osobno ugušio i malu pobunu u Srijemu, koju su podržavali Ugri. Time je trajno učvrstio vlast i vratio se roditeljima u Dubrovnik. Ne želeći se još smiriti, odlučio je opet proputovati svijet i još jednom dokazati svoje junaštvo. U međuvremenu, vlast je povjerio ocu, kao najpouzdanijem. U Draču je uzeo štitonošu po imenu Foresto, koji je služio brojne vitezove i poznao Orijent. Ovaj nije znao za kraljevsko podrijetlo svoga gospodara, koji je opet nosio ime Vitez od Neba. Pustolovine na istoku dovele su ga u Frigiju, gdje se već njegov otac bio suočio s velikim iskušenjima, a on sam prvi put se susreo s budućom izabranicom, Rosauirom.

Peta knjiga (str. 75-98) opisuje uzaludnu Pavlimirovu prosidbu Rosaure. Među uglednim proscima pred kraljem Stelladorom bili su i kretski kralj Radamant, egipatski kralj Keops, ugarski kralj Budislav, trački kralj Brancaforte. Po savjetu čuvenog delfijskog proročišta, kralj Stelladoro priredio je viteški turnir na kojemu se proslavio mladi Pavlimir, kao Vitez od Neba, boreći se u zelenoj opremi ukrašenoj zlatnim ružama. Krio je pred svima svoje pravo porijeklo i dao je tek naslutiti da je visoka roda. Unatoč naklonosti mlade princeze i njezine majke Passacori, unatoč pobjedama u borbama na viteškom turniru protiv drugih prosaca, osobito poljskog kralja Gradimira (pritajena Stelladorova favorita) i gorostasnog Grandaspea, sina tatarskog kralja, frigijski kralj Stelladoro nije Pavlimiru htio dati svoju miljenicu. Vitez od Neba ubio je potom i zmaja. Kralj Lidije, neprijateljski nastrojen prema kralju Stelladoru i

ljut što ne želi udati svoju kćer za valjana viteza, sastavio je poguban zapis za njega, ali Stelladoro je to doznao od jednog odmetnutog viteza. Opet se obratio Delfima, koji su mu odgovorili da će propasti jedno veliko kraljevstvo ako napadne Lidiju. Radilo se zapravo o propasti njegova frigijskog kraljevstva. Lidiju je pomogao i kralj Trakije, Brancaforte, uvrijeđen što nije oženio kćer Stelladora. Stelladoro je poražen, ali nije promijenio svoje mišljenje o udaji kćeri. Na kraju je Vitez od Neba odlučio zauvijek napustiti frigijski dvor, bez vjenčanja, na razočaranje i žalost Rosaure i njene majke, kraljice Passacori, ogorčene na tvrdoglava muža. Šesta knjiga (str. 99-127) prati Pavlimirova tragična lutanja, avanturu na Cipru, njegov privremeni nestanak i novi ugarski napad na Bosnu. Prerušena u paža, Rosaura je pobjegla s roditeljskog dvora za Pavlimirom, ali se zbog oluje iskrcala u Sparti, na oduševljenje tamošnjeg kralja. Pošto je odbila njegovo udvaranje, Rosaura je bačena u tamnicu, odakle se izbacila prevarivši zaljubljenog tamničara, kojega je očajni kralj potom javno smaknuo. Rosaura je pobjegla do korintske prevlake, gdje je uz pomoć vjernih slugu svladala spartansku potjeru i vratila se kući. Za to vrijeme Pavlimir je na Cipru odbio udvaranje princeze Solinde, koja ga je dalje pratila prerušivši se sama u mladoga paža. Nažalost, zbog tragične greške Pavlimir ju je ubio, što je iskoristio lukavi poslanik poljskog kralja da prevari Rosauru. Pomislivši da ju je dragi Pavlimir iznevjerio s ciparskom princezom Solindom, Rosaura se gorko pokajala što je prekasno shvatila svoju grešku. Oboje zaljubljenih počinili su samoubojstvo. Odani štitonoša Foresto, doznajući tek na njegovoj samrtnoj postelji o komu je riječ, do kraja je ostao uz svoga gospodara i prevezao ga je morem u Drač, pa kopnom u Dubrovnik, objasnivši kralju Petrislavu da se Pavlimir ubio zbog ljubavi. Nesretnog starog kralja uskoro je stigla nova nevolja kad su Ugri iznenada napali Bosnu. Petrislav je poražen, ali potpuni rasap spriječio je tajanstveni Vitez od Pomrčine (*Cavagliere d'Ecclisse*), odbacivši neprijatelje.

Sedma knjiga (str. 128-155) počinje ratom Atene i Sparte, koji bi po savjetu proročišta u Delfima trebao riješiti sudar dvojice nepoznatih, Viteza od Komete (*Cavagliere della Cometa*) s Vitezom od Pomrčine. Našli su prvoga u Epiru, a drugoga u Trakiji (gdje je stigao poslije borbe u službi bosanskog kralja protiv Ugara), obojicu sjajne borce i site života. Zamolili su ih da svojim dvobojem riješe rat i ždrijebom su odredili koji će se boriti za Atenu, a koji za Spartu. Poslije neizvjesne borbe ispostavilo se da su dva viteza zapravo dvoje zaljubljenih, Rosaura i Vitez od Neba. Odmah su obustavili dvoboj i savjetovali Ateni i Sparti da se također izmire i žive u ljubavi. Oboje su se

čudesno oporavili i doslovce ustali iz groba: Pavlimir zato što mu rana od mača nije ugrozila vitalne organe, a Rosaura zato što je istovremeno popila dva otrova, pa je jedan uništio drugi. Potom je besciljno lutala, napustivši rodnu Frigiju prurušena u viteza i očekujući kraj svojih muka. Uz obnovljenu romansu dvoje ljubavnika paralelno pratimo vezu švedskog kraljevića Floridora, sina kralja Gustava, s danskom princezom Olindom. Osmu knjigu (str. 156-192) prikazuje Rosaurin povratak u Frigiju, u roditeljski zagrljaj, gdje uskoro dolazi i tajnik poljskog kralja, kabalist. On je spreman pretvarati se da je Vitez od Neba, u želji da poljski kralj oženi Rosauru. Slijede nove dogodovštine u Alžiru, povratak temi sjeverne Afrike, s jednim od nekoliko diskursa uz glavnu priču o Pavlimiru i Rosauri.

Deveta knjiga (str. 193-220) nastavlja s događajima iz sjeverne Afrike, opisujući kako se kralj Sulejman dokopao trona u Alžiru, uz znanje Muhameda, kralja Tunisa. Kraljević Celindo, Stelladorov sin, pokušava oženiti tunisku princezu Armindu. Nažalost, unatoč uslugama njenu ocu, kralju Muhamedu, u nastalim neprijateljstvima protiv alžirskog kralja Sulejmana, Celindo je, poput Pavlimira, ostao iznevjeren. Arminda mu sama ipak izlazi ususret i zajedno bježe iz Tunisa u Tripoli, gdje su prepoznati i uhvaćeni. Celindo se spašava pred Sulejmanom, ali ostaje razdvojen od svoje drage. Deseta knjiga (str. 221-254) nagoviješta konačni rasplet uspješnim rješenjem sjevernoafričkih problema, pišući o kralju Mauritanije koji je posredno pomogao tuniskoj princezi. Arminda u bijegu dolazi u Genovu, gdje je srela Rosauru, prurušenu ovaj put u Viteza od Ruže. Sestre su ubrzo rastavljene, jer je Rosaura morala proći kroz nova iskušenja, poput pritvora u sjevernoj Africi, pod lažnom optužbom za krađu posvećenog kipa pod krinkom Viteza od Ruže. Spasio ju je Pavlimir, preuzimajući krivicu na sebe. On se sam pak oslobodio svih sumnji zahvaljujući svojem poštenju i junaštvu, a zaštitio ga je i nekromant Flavio Romano, nakrcan bogatim darovima na povratku iz Španjolske. Time je po prvi put zadužio Pavlimira, a uskoro je junak stekao priliku i da dostojno vrati dug.

Jedanaesta, posljednja knjiga ujedno je i najduža (str. 254-320), donoseći potanki opis Pavlimirove svadbe s Rosaurom u Dubrovniku, uz sve popratne svetkovine i neizostavni viteški turnir. Najavljuje se pomirba glavnih likova: da osvete Rosaurinu sestru Armindu, koju je smaknuo poludjeli kretske kralj Radamant, Pavlimir kao Vitez od Neba i frigijski kralj Stelladoro bore se zajedno i osvajaju Kretu, a Pavlimir pravedno pogubljuje Radamanta. Zahvalni kralj Stelladoro želi ugostiti hrabrog viteza, oprostivši mu ranije nesporazume, no umjesto njega, greškom udomljuje varalicu u službi poljskog kralja koji se

lažno predstavlja kao Vitez od Neba i neprekidno vrijeđa Stelladora. Na to ga je frigijski kralj pogubio, pa se tako po drugi put vjeruje da je Vitez od Neba mrtav. Pošto je izgubio svoju Armindu, Celindo se u Napulju odlučio oženiti princezom Belladori, sestrom Pavlimirova prijatelja Kloridaura. Stelladoro je rado pristao na ženidbu svoga sina, no zabrinjava ga novi Rosaurin nestanak. Poljski kralj Gradimir, gospodar Trakije Brancaforte, prvak Alžira Sulejman i gospodar Sparte Fieramonte doznali su da je Rosauru, koju su svi oni nekoć prosili, zarobila vještica. Iako su je hrabro pokušali spasiti, nisu odoljeli snazi diva i zmaja koji su je čuvali. Ove borce mnogo je uspješnije zamijenio Vitez od Neba. Spasivši svoju Rosauru iz kandži vještice koja ju je zatočila na Olimpu, plemeniti Pavlimir vještici je poštedio život, Rosauru vratio roditeljima u Frigiju, a sam otišao rimskome caru, na čijem je dvoru bio vitez Livio Romano, njegov ujak, Flaminijin brat. Ovaj mu je obećao pomoći da se oženi Rosaurom, čiji se otac još kolebao, obećavši je opet poljskom kralju Gradimiru. Pavlimir je priznat kraljem Dalmacije i Bosne i o tome je službeno javljeno frigijskom kralju Stelladoru. Na njegov dvor došli su poslanici rimskog cara i zaprijetili mu ratom ako ne uda kćer za sina svog nekadašnjeg neprijatelja, a Stelladoro je pod tim prijetnjama popustio, iako nerado. Sama Rosaura ostala je očajna, misleći da se udaje za neznanca.

Na putu u Dubrovnik, u proljeće, prati je majka Passacori, a dogovoreno je da će se istovremeno u Dubrovniku vjenčati švedski kralj Floridoro i danska princeza Olinda, napuljski kraljević Kloridauro i Pavlimirova sestra Klorimena, frigijski kraljević Celindo i Kloridaurova sestra Belladori te Pavlimir i Rosaura. S povoljnim vjetrovima doplovili su u Napulj, potom obišli Kalabriju, ušli u Jadran i došli do Dubrovnika. Tek pred gradom Rosaura shvaća da je Pavlimir njen pravi izabranik i prepoznaje ga kao Viteza od Neba. Dočekali su ih kralj Petrislav i kraljica Flaminija i primili svečano s cijelim dubrovačkim plemstvom. Dubrovački Senat odredio je dvojicu plemića, presvijetle Marina Cervu i Frana Bobalija, da prate gospodu, a za pratnju princezama Senat je odredio dvije prekrasne plemkinje, Maru Gozze i Katarinu Bona. Dragi gosti odsjeli su u Kneževu dvoru, a zatim se pripremao svadbeni pir. U luci Sv. Križa u Gružu bilo je 100 feluka s pozlaćenom krmom. U čast vjenčanja četiriju princeza dubrovački Senat je priredio četiri viteška turnira koji su trajali četiri dana. Borilište je postavljeno na Pilama. Tom prilikom istaknuli su se general Gundula, pa senatori Kaboga, Bobali, Zamagna, Luccari i Tudisi. Idući je turnir vodio senator Bassegli. Sve njih jednako se slavi kao velike i nepobjedive borce. Na isti se način potom opisuju Bona, Benessa,

Sorgo, Ragnina, Palmotta, Saraca, Gradi, Buchia, Menze, Ghetaldi, Proculi. Bona je čak opisan kao “znameniti senator koji je, vjenčajući svoju neizrecivu vrlinu sa zakonima, bio poštivan kao prvi političar i najugledniji ratnik,”⁴⁸ a nadasve se istaknuo u pomorskim ratovima. Održana su četiri viteška turnira, od kojih je posljednji vodio senator Gozzi (sic), “čuveni kapetan i nenadmašni ratnik.” Hvaljeni su i Bonda, Cerva, Giorgi, Pozza i Resti.

Pavlimirovu svadbu uveličalo je još jedno junačko djelo, jer su pomogli prognoj skitskoj princezi Gelsomini. Posebni graditelj potom je, na Pavlimirovu želju, na moru u Gružu sagradio prava predivna kola (*carro*), postavljena na četiri velike barke kao na postolju. Dubrovački prvaci i senatori polako su brodili veslajući oko kola, na koja se ukrcalo pet prekrasnih princeza, Rosaura, Belladori, Olinda, Klorimena i Gelsomina, i dvije kraljice, Pavlimirova majka Flaminija i Rosaurina majka Passacori, “čija je neusporediva ljepota zasjenjivala sve ljepote Azije i Evrope,” a one su ih zasipale cvijećem. Zbog pretijesne luke izašli su na otvoreno more, no jaki vjetar sa zapada razbio je kola i bacio ih daleko. U oluji, borbi neba i mora, ljepotice su ostale zarobljene između Lokruma i kopna, a prvaci im nisu uspijevali pomoći. Činilo se da su se princeze noću utopile, jer ujutro, na užas prvaka (pa i Pavlimira, misleći da je izgubio Rosauru), od kola nije ostalo gotovo ništa. Ipak, uz pomoć sidara uspjeli su ih dovući do luke.

Dok su se princeze oporavljale, u gradu se pojavio Flavio Romano, vitez i čuveni nekromant, koji je iskazao poštovanje kralju Pavlimiru i žalost zbog stradanja princeza zaručnica. To stradanje izazvala je, kako je pričao kralju, crna galija njegove neprijateljice, čarobnice Pitonke iz Atene, koja je već jednom zatočila Rosauru, a nerazboriti Pavlimir potom joj poštedito život. Bijesan, kralj je obećao veliku nagradu nekromantu ako mu preda vješticu živu u ruke. Na to je čarobnjak štapom otvorio zemlju na dubrovačkom trgu i započeo bitku sa zlim silama, koja je trajala sve dok nije svladao i zarobio vesticu. Tek kad je okovana, smirila se oluja koju je izazvala na užas ljudi. Vesticu je odveo kralju Pavlimiru, koji ju je optužio kao nezahvalnu, jer joj je ranije u Ateni poštedito život. Zato je po kraljevoj naredbi vezana za repove četiriju konja i raščetvorena. Nekromant Flavio Romano ispraćen je s bogatim darovima. Čuvši za sve što se dogodilo, iz obližnjih kraljevstava nagrnuli su došljaci da bi sudjelovali u slavlju i ogledali se u viteškim borbama. U nekoliko dana Dubrovnik

⁴⁸ *senator insigne, il quale sposando con le leggi il suo indicibil valore, veniva riverito per il primo politico e per il più conspicuo guerriero* (str. 304).

su napučili stranci, pa je Pavlimir odredio da počnu svetkovine. Sedam dana trajale su borbe, a mladi kralj dokazao se kao najbolji i nepobjediv. S kraljicom Rosaurom Pavlimir je ostao kralj Dalmacije i Bosne. U znak zahvalnosti spram poštovanja i časti koje mu je davao dubrovački Senat i u znak naklonosti, Pavlimir je ostavio slobodu u kojoj je dotad živjela Republika, dodatno je učvršćujući raznim pravima i povlasticama. Ne želeći se baviti tim potankostima, autor zaključuje da se na primjeru svih dogodovština može lako vidjeti kako su slava i ljepota prolazne vrijednosti, dok vrlina jedina traje.

Ilustracija vremena: srednjovjekovni motiv i drugi utjecaji

Čitanje ovog slojevitog palimpsesta zahtijeva potragu za uzorima iz klasične književnosti, filozofije i teologije. Autor zaslužuje pohvalu zbog načitanosti, zbog književnog dara kojim je svoju poruku iznio na koherentan i zanimljiv način, ali i zbog hrabrosti što se prihvatio teme koja je potencijalno zazorna za njegov crkveni status, na čemu su mu neki suvremenici otvoreno prigovorili. Suočen s tim izazovima, logično je pitanje čime se Primi rukovodio pišući ovo djelo, koju mu je svrhu namijenio. Zastupa vrline poput vjernosti, hrabrosti i poštenja, ali razboritost je potisnuta u korist srca. Radnju djela potiče ljubav u borbi s motivom osvete: to je glavni razlog za sukob kralja Frigije s kraljevima Bosne i Dalmacije. Prijetvornost se uvijek kažnjava. Činjenica je da je trajno neprijateljstvo Frigije protiv Dalmacije i Bosne zapravo svedeno na osobnu mržnju kralja Stelladora, kojoj se opiru i njegova supruga Passacori i kći Rosaura, pa i sin Celindo, ali su formalno njegovi pokušaji da se osveti svedeni na puke prijetnje i povremene gusarske napade. Tome nasuprot, Ugri predstavljaju pravu opasnost i njihovi prodori nemalo ugrožavaju ne samo teritorijalnu cjelovitost Pavlimirovih zemalja, nego i jedinstvo njegovih i očevih podanika, iako to neprijateljstvo nije pobliže obrazloženo.

Više je primjera kako autora zaokuplja promjenjivost sudbine. Izdvojeno je to već u uvodnim sonetima, slaveći dubrovačku postojanost i ističući njeno trajanje kao najveće dobro. Dalje u djelu ovaj se motiv razmatra u univerzalnom svjetlu. Sve ljudske mane nastaju kao posljedica slabosti prirode, krhkosti puti.⁴⁹ U tom pravcu tipične su poruke: "...ovozemaljske sreće obično se smućuju ponekom nezgodom... među ruže radosti umeće se trnje nesreća, i na

⁴⁹ *Che tutti i vitti dell'umanità si comportano come effetti delle debolezze della natura e moti impulsivi della fragilità della carne* (str. 97).

svijetu ne nalazi se potpuno zadovoljstvo.”⁵⁰ Ove duboke misli obuzimaju Pavlimira u trenutku kad shvati da je greškom ubio nesretnu ciparsku princezu Solindu. Unatoč žalosti i mukama koje prolazi, ipak je u boljem položaju od Rosaure, jer nikad nije upoznao osjećaj ljubomore i neprilike koje donosi. Ona prodire polako, ali sigurno, jer “mali oblak čini veću štetu od velike oluje... Žena... koja uistinu voli ne bi htjela da se upire pogled na bilo što drugo osim na njenu ljepotu.”⁵¹ Ljubomora je, doduše, pomogla zatočenoj Pavlimirovoj sestri Klorimeni da lakše zadobije slobodu, što joj je omogućila zabrinuta supruga alžirskog kralja, ali taj je osjećaj ipak vrlo negativan, predstavlja lošu sliku ljubavi. Sama ljubav jedno je od središnjih uporišta djela, javlja se u raznim oblicima, djeluje poput nezaustavljive sile koja ruši svaku prepreku. “Nema u ženskim grudima dubljeg uboda do rane od ljubavne strelice,”⁵² odnosno “ljubavni žar kad usplamti ubrzo podsjeća na žar Liparskih brda na Siciliji; žena više ne govori, ne veseli se, ona je kip, mrtva u svojim osjetilima i tvrdi kremen, koji ne zna ni okrenuti pogled. Ako je zovu, ne odgovara, ako leži u krevetu, nema mira, a ako jede, čini se poput bolesnice zbog gubitka teka” (str. 103).

Sve iskreno zaljubljene žene zavređuju sućut jer teško pate, pa je prirodno napadati njihove roditelje koji ih ne žele združiti s njihovim dragima, već ih slijedeći vlastite interese drugima doslovce “nude kao na dražbi.”⁵³ Kroz ove riječi možemo ujedno prepoznati kritiku dubrovačke prakse sklapanja brakova katkad i protiv volje mladih. Međutim, odnosi dvoje mladih ne smiju ugroziti sreću zajednice, ne smiju zaprijetiti cijeloj državi. Zbog ljubavi žene propala je Troja, a autor poseže i za nekoliko sličnih primjera, posegnuvši u riznicu i antičke i suvremene povijesti. Sa zanosom Pavlimira i Rosaure uspoređuju se odnosi Marka Antonija i egipatske kraljice Kleopatre (misleći na Rosauru, Pavlimir tvrdi da se ljubavne naslade, koje je osjetio Marko Antonije u ljubavi s egipatskom kraljicom, ne mogu ni prinijeti njegovim), koji su naposljetku

⁵⁰ *...le felicità di questa terra per ordinario vengono intorbidate da qualche sinistro... nelle rose delle allegrie vanno congiunte le spine delle avversità, e che non si trova una contentezza perfetta nel Mondo* (str. 105).

⁵¹ *Fa più male una sua piccolissima nube, un minuto vapore, che una ingrossata e furiosa tempesta. La donna conforme gode de corteggi e delle comitive degli appassionati, così quello, che essa veramente ama, vorrebbe che non volgesse gli occhi che alle sue sole bellezze* (str. 107).

⁵² *Non essendo maggior puntura in un petto femminile quando che si vede ferita da un dardo amoroso* (str. 99).

⁵³ Str. 103. Tu sudbinu iskusile su i Rosaura, koju je otac htio po svaku cijenu udati za poljskog kralja Gradimira, te nesretna ciparska princeza Solinda, koja, za razliku od Rosaure, nikad nije upozнала pravu ljubav i bila je nesretno zaljubljena u Pavlimira, pa je tako i skončala.

doveli do uništenja egipatske države.⁵⁴ Car Klaudije Neron toliko je podlegao dražima prilježnice, robinje Popeje, da ni Tiber nije mogao osušiti svoje suze gledajući je kako propisuje zakone sucima i drži rimsko žezlo.⁵⁵ Engleski kralj Henrik VIII. i Anne Boleyn svojom su vezom “raspirili tako žalostan požar na ledenim obalama Sjevera, da se vode Oceana još uvijek pjene od golemih valova onih najgnusnijih strasti.”⁵⁶ Mogu li se uravnotežiti ovi neobuzdani izljevi strasti, ljubavi u čijim su vatrama sagorjele i cijele države, s tihom, skromnom patnjom, sa željom da se ne žrtvuje nikoga drugog do sebe samoga za dobro voljene osobe? Primi tako veliča Pirama i Tizbu,⁵⁷ koji jednostavno ne žele živjeti jedno bez drugoga, a isto tako i prijateljstvo Pilada i Oresta, uvijek spremnih da se žrtvuju jedan za drugog.⁵⁸ Skromnost, odanost, ali i ravnopravnost: igra Pavlimira i Rosaure igra je dvoje ravnopravnih partnera, od kojih jedno ne zaostaje za drugim ni ljepotom ni hrabrošću, pa ni snagom na bojnome polju. Time i odabrani primjeri služe isticanju ravnopravnosti.

Iako se divlji zanosi očito ne smatraju pravim ljubavima već samo strastima čiji plamen sve guta i ne može donijeti ništa dobro, njihovi su prikazi uravnoteženi životnim pričama utemeljenima na odgovornom izboru i shvaćanju da se prava sreća u ljubavi postiže tek spremnošću na vlastitu žrtvu. Sličan nerazmjer autor je dočarao slikajući svoje junake i njihovu sredinu na dva različita načina. S jedne strane doista je privlačno bogatstvo Primijeve opisa, zbog dinamičnosti i slobodnog leta mašte, no istovremeno nas odbija izvještačenošću, udaljenošću od sredine u kojoj se sam kretao. Dvorovi i odjeća su preraskošni, svi junaci su naslikani prejakim bojama, svi su strogo idealizirani. Primjerice, Pavlimirova mati Flaminija jedna je od prvih princeza; promicala je plemenitost rimske krvi jer potječe od duge loze junaka, dostojne djedovskog sjaja Fabijâ i Grakhâ.⁵⁹ Takve uglednike, dakako, valja smjestiti u odgovarajući interijer. Dvorske proslave su raskošne, gozbe se priređuju u prostranim dvoranama,

⁵⁴ *Non hanno da fare con la mia felicità le delitie che provò Marc'Antonio negli amori di quella regina d'Egitto* (str. 69). Odnos odmetnutog rimskog vojskovođe i egipatske kraljice poslužio je i carskim izaslanicima na Stelladorovu dvoru da mu zaprijetu uništenjem, prisjećajući ga tim zornim primjerom kako su Rimljani neumoljivi u osveti (str. 298).

⁵⁵ Str. 119.

⁵⁶ Str. 119.

⁵⁷ Str. 249. Priču o Piramu i Tizbi, dvoje nesretnih ljubavnika iz Babilona poslije vremena legendarne kraljice Semiramide, Primi je vjerojatno preuzeo u obradi rimskog pjesnika Ovidija (Publius Ovidius Naso, *Metamorphoseon libri*, IV, 55-166).

⁵⁸ Str. 249.

⁵⁹ *una delle prime principesse, che millantava la nobiltà del sangue Romano, descendente da una lunga serie di eroi et degno degli aviti splendori de Fabii e de Gracchi* (str. 8).

bogato okićenima, s raznim blagom i finim holandskim tkaninama, a priređuje se i vatromet.⁶⁰ Ovdje se ne može stati: budući da se u djelu veliča dubrovačko pomorsko umijeće, čitatelju nipošto nije uskraćeno zadovoljstvo plovidbe jedrenjaka, čijih se opisa ne bi postidio ni slikarski kist. Dok se pred maursku invaziju španjolskih obala “samo graditeljsko umijeće čudilo kako su arsenali uspjeli izvesti mnoštvo od 400 brodova, od kojih je svaki izgledao kao golema kula ili kao mali grad,”⁶¹ krajnji umjetnički doseg ostvario je graditelj kara u Gružu pred Pavlimirovu svadbu. Sagrađen je od najplemenitijeg drva i kristala, na tri kata, s mjestima za glazbenike, pjevače, dvorske dame i napokon, za sedam izabranih ljepotica.⁶²

Mnogo svježije i objektivnije od ovoga doimaju se opisi prirode. Njegovo pero sa zadovoljstvom predstavlja idilu u Konavlima, pravo bogatstvo zemlje, zraka i vode, sa šumama napućenima raznovrsnom divljači, jatima ptica, bi-strim potocima punima ribe. Spremno tvrdi da ni Tesalija ni Makedonija ne obiluju tolikim opojnim mirisima; tu su cedri, tulipani, narcisi “koji iz plemenitosti svoga daha sve do nosnica šire nježni miris.”⁶³ Zamišljenu kraljevsku palaču u Epidauru upotpunjuje prekrasan vrt,⁶⁴ a ovom se motivu vraća i kasnije, uklapajući slike raznovrsnog cvijeća, tulipana, narcisa, ljubica u pobjedničko slavlje svojih junaka.⁶⁵ Ovako se alegorijski pojačava i dojam snage i ljepote plemstva, i to ratnika, vojnog plemstva, jedinog izabranog staleža

⁶⁰ *Dalle regie stanze si spararono i scorrucci et in vece di essi si posero le più pretiose tappezzerie che havessero intessute le spole Olandesi et i capricci dellusso. ... fuochi artificiali con machine di bizzarre e luminose girandole, che vomitavano un risplendente Zodiaco all'aria, per dimostrare che l'arte sapeva con misture di polve formar le sue stelle et impastare nuovi pianeti con i raggi de suoi sulfurei e salmistri lavori (str. 26).*

⁶¹ Str. 244.

⁶² *Questa gran mole... si restringeva in alto facendoli in cima il fasto un camerino fabricato di lucidissimo cristallo nel qual esposte alla vista di tutti dovean le spose vestite da dee far la comparsa delle lor bellezze. ... si empirono li tre ordini delle seggie che attorniarono il cochio. Nel circolo più basso sedevano li trombettieri... nel secondo giro stavano rassettati i musici, i suonatori e i cantatori... nel terzo e più alto ordine facean la mostra le damigelle, le quali vestite da Nimfe formavano un teatro della bellezza. Sopra di queste pompeggiava il maestoso camerino, nel quale godeasi il più bello et il più vago di quanto havea mai formato et effigiato la natura (str. 308).*

⁶³ *...una confusione di tulipani e narcisi, che spiegano dalla nobiltà de loro fiati un delicato senso alle narici (str. 21).* Ovo cvijeće ponavlja se i u kasnijem opisu čarobnog vrta vještice na Olimpu, odakle je Pavlimir kao Vitez od Neba izbavio Rosauru.

⁶⁴ Među vrstama cvijeća na dubrovačkom području suvremeni istraživači spominju u povijesnom kontekstu ruže, ljiljane, orhideje i ljubice. Bruno Šišić, *Dubrovnik Renaissance gardens. Genesis and design characteristics*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU, 2008: 48, 174-177.

⁶⁵ *...infiorato il pavimento per dove passava di amaranti e viole, di tulipani e narcisi (str. 206).*

koji, po Primiju, zaslužuje sve pohvale. Ovdje svećenstvu nije ostavljeno mnogo mjesta. Svetištima, doduše, valja iskazivati dužno poštovanje; vjera je prvi temelj država i postolje vlasti.⁶⁶ Vladari se, sa svoje strane, moraju čuvati svake strasti; oni moraju rasuđivati razborito i objektivno. Međutim, oni su ujedno “slike božanstva”⁶⁷ te “uživaju povlasticu, veću od običnih ljudi, da ih božanstva pomažu dvostrukim razumom, dajući im um mudriji od drugih zbog tereta koji nose kroz svoju vlast.”⁶⁸ Umom i moralnošću oni su daleko iznad dvorjana; laganje je svojstvo dvorjanina, a ne vladara.⁶⁹ Tako želi prikazati sklad, pravilan odnos između vladara i podčinjenih, ali pravog nadzora nad vladarima nema, ne podliježu ni crkvenom sudu, već samo sudu moralnosti i pravičnosti. Iz ovih misli možemo iščitati pohvalu dubrovačkoj slobodi i mudrosti vlastele, kojoj ne treba nikakav nadzor šire političke zajednice da joj odgovara za svoje postupke, ali kao da želi dovesti u pitanje i prirodnu odgovornost koju bi trebalo osjećati prema crkvenoj zajednici. Uzimajući pero u ruke i pletući priču oko Pavlimira, Rosaure i drugih junaka, biskup povremeno odlaže svoju mitru i postaje zaneseni poganin.

Naime, iako je djelo posvećeno Dubrovniku i veličini njegove vlastele, više puta autor naglašava divljenje Rimu. Opis Rima više puta ga odaje, ne zna kako bi u nj proniknuo: “veličine onog grada, koje su uvijek zadivljujuće same po sebi, nikad ne zadovoljavaju u potpunosti duhove da ga razumiju.”⁷⁰ Rim je nepobjediv, predstavlja prvu svjetsku silu (str. 298). Međutim, Vječni Grad ima samo poganski sjaj; izravno se ne govori ništa o veličini kršćanskog središta. Veličaju se drevni rimski junaci, vojskovođe, s njima se žele usporediti ovi iz Pavlimirove družbe: “nije toliko slavljen na Campidogliu Paulo Emilio, pošto je slomio otpor Luzitanaca, koliko junak Celindo kad je ušao u Tunis.”⁷¹

⁶⁶ ...*la riverenza deve conservarsi a i sacrarii. La religione è il primo fondamento de stati* (str. 250).

⁶⁷ *I prencipi, che sono immagini della divinità, devono parimente conservarsi illesi ed intatti di ogni passione* (str. 113).

⁶⁸ Str. 120. Obrćajući se kralju Petrislavu kojemu upravo javlja o sinovljevu samoubojstvu zbog nesretne ljubavi, štitonoša Foresto iznosi također sliku egipatskih faraona koji su nad krunom nosili urezan brod, da pokaže kako i velikani podliježu udarima oluja (*mi ricordo di haver letto che i re Egitii havevano sopra il diadema scolpita una nave per alludere che anche i grandi sono soggetti a solcar fra le tempeste*; str. 120).

⁶⁹ *Il mentire è del cortigiano, ma non del principe* (str. 85).

⁷⁰ ...*le grandezze di quella città, che sempre ammirabili in se stesse, non mai satollano a bastanza gl'animi in comprenderla* (str. 8).

⁷¹ Str. 206.

Kršćanska poruka ostala je namjerno skrivena pod velom simbolike, alegorije, a autor je ocijenio da je treba pojasniti tek na samom kraju rada, kroz misli o prolaznosti svega svjetovnog.

S antičkim idealima u vezi je i izbor uzora koje citira. Od klasičnih autora poimence, uz Aristotelovo djelo “o čudesima prirode,”⁷² navodi i Plinija starijeg, “onog velikog tajnika prirode,”⁷³ čijim autoritetom opisuje Dalmaciju, veličajući njene ljepote, bogatstvo u plemenitim metalima, šumama, planinama, rijekama, stoci. To je autoritet i za ljepotu Primijeva zavičaja, gdje se “u stadima koza i ovaca dvaput godišnje kote mladi,” kao i za ljepotu samih ljudi, jer su “Dalmatinci visoka rasta i snažna tijela, nadareni oštroomnošću i prefinjenim umom, spretne ruke i vedra i vesela izgleda. A ono što još povećava sklonost njihovoj prirodi, to su zadivljujuća neustrašivost i neuzdrmana postojanost koje čuvaju u svojim postupcima.”⁷⁴ A uza sve to, ima ih i prilično nabraženih. Suosjećajni štitonoša Foresto, nastojeći ublažiti gospodarovu nesreću, citira mu filozofske misli Ksenofonta i Pitagore, dodajući skromno da je ipak i sam ponešto čitao. Uvjeravajući Pavlimira da je Rosaura povjerovala pukim izmišljotinama o njegovoj nevjeri, ističe da bi onaj tko ju je općinio takvim lažnim pričama morao u sebi “odražavati Ksenofonta, koji se nikad ne kaje što nije govorio, ili Pitagoru, koji učenike nije poučavao drugome do li šutnji.”⁷⁵ Poput Pavlimira, tako je utjehu u filozofiji tražio i razočarani kraljević Celindo kad mu je tuniski kralj odbio dati svoju kćer Armindu za ženu, ne želeći se poistovijetiti ni s Heraklitom, “koji uvijek plače,” ni s Demokritom, “koji se svemu smije,”⁷⁶ nego težeći postojanosti u nevolji, što je odlika hrabrih.

Mudar i odan štitonoša neizostavni je lik viteških romana. Dakako, njegov izbor nipošto nije slučajna, već govori o drugoj vrsti autorova nadahnuća. Uz citiranog pjesnika Torquata Tassa,⁷⁷ osjeća se još utjecaja talijanske književnosti,

⁷² ...se vogliamo credere a quello che rapporta Aristotile nel libro delle meraviglie della Natura (str. 3). Moguće je da se radi o Aristotelovoj Fizici.

⁷³ Misli se na djelo *Naturalis historia*.

⁷⁴ Sono i Dalmatini per lo più di alta statura e di complessione robusta, dotati di acuto ingegno e di un finissimo intelletto, pronto di mano e di aspetto sereno e giocondo. E quello che maggiormente accresce fregio alla loro indole nativa è una ammirabile intrepidezza et una inconcussibile costanza che conservano ne' i tratti delle loro attioni (str. 3).

⁷⁵ Str. 111.

⁷⁶ Str. 208. Ove osobine poznatih grčkih filozofa sarkastično je prikazao pisac Lukijan (120-180) u dijalogu *Svjetonazori na dražbi*, prev. i ur. Pavel Gregorić. Zagreb: KruZak, 2002: 33-37.

⁷⁷ Potea dire col Tasso: Vista la faccia scolorita e bella. Non cadde nò, precipitò di sella (str. 91).

osobito Ariosta i Marinija.⁷⁸ Promjena Pavlimirova viteškog lika, varijacije između vedrog Viteza od Neba i tužnog Viteza od Pomrčine (*Cavagliere del Polo* i *Cavagliere d'Ecclisse*) podsjećaju na stoljeće starijeg Don Kihota, koji je od Viteza Tužnog Lika postao Vitezom od Lavova.⁷⁹ Primijevo vrijeme iznjedrilo je slične poglede i izvan sredozemnog kruga u pogledu forme, zagovarajući viteške ideale, iako još bez pokušaja da se poveže s antičkim kontekstom, što je radio naš autor. Primjerice, Richard Hurd (1719 – 1808) u Engleskoj, pod naslovom “Pisma o viteštvu i romanima,” 1762. veliča srednjovjekovnu kulturu pretpostavljajući je antičkoj,⁸⁰ čak u tolikoj mjeri da se njegovo djelo smatra jednim od najutjecajnijih knjiga predromantizma.⁸¹ Kao da čitamo Primija istovremeno kad i Hurda, slijedeći njegove usporedbe viteškog srednjeg vijeka s junačkim Homerovim dobom, ulogu divova i čarobnjaka te srednjovjekovne viteške turnire čiji junaci traže zaštitu proročišta i prinose žrtve. Opet se nameće ranije pitanje: kako to uskladiti s autorovim statusom visokog klerika?

Tekst doista obiluje prikazima nekromanata, vještica, čarolija. Stelladorov neprijatelj, kralj Lidije, protiv njega priprema tajni zapis, a sam Pavlimir ne bi uspio bez pomoći čarobnjaka. Potanko se prikazuju čarolije nekromanta Flavija Romana, opisan je njegov sukob s vješticom Pitonkom koji vode zračne snage prizvane u pomoć, legije demona, na užas svih prisutnih dok to nijemo prate. Flavijeva izrada čarobnog šešira za Pavlimira je neophodna, jer je to jedino sredstvo koje mu može pomoći protiv Pitonke i zaštititi ga od njenih

⁷⁸ To, nažalost, može u ovom slučaju ići i na štetu djela. Zabilježimo mišljenje o “velikom broju neukusnih herojskih epova” nastalih u Italiji u 17. stoljeću, što su bili “sve individualni hirovi, jer tom stoljeću nedostajalo je motiva.” Francesco De Sanctis, *Povijest talijanske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 1955: 476-477.

⁷⁹ Miguel de Cervantes Saavedra, *Bistri vitez Don Quijote od Manche*. Dio drugi, prev. Iso Velikanović i Josip Tabak. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002: 243.

⁸⁰ Pavle Vasić, *Evropska umetnost XVIII veka*. Beograd: Savez studenata istorije umetnosti, 1960: 15.

⁸¹ Uz ocjenu da poznato djelo povjesničara Edwarda Gibbona *The Decline and Fall of the Roman Empire* iz 1776. predstavlja “prvi veliki rad u kojem razlike među stoljećima postaju jasne,” uočava se veza između povjesničara i pseudo-povjesničara, književnika, kao i u Dubrovniku u drugoj polovici 17. i početkom 18. stoljeća. Hurd je povezoao gotičku i klasičnu školu, srednjovjekovno viteštvo i duh romanse, pri čemu je prikrio augustovski prezir prema gotičkoj grubosti. Uz utjecaje Tassova epa *Gerusalemme liberata* svoju ulogu pritom su odigrali i engleski književnici poput Spensera (*Hurd's Letters on Chivalry and Romance with the third Elizabethan Dialogue*. Edited with introduction by Edith J. Morley. London: Henry Frowde, 1911: 10-11). Dostupno i na <http://www.archive.org/texts/flipbook/flippy.php?id=hurdslettersonch00hurduoft> (pristup izvršen 13. studenog 2009.).

čini, crne magije. Sljedeći opis tako je precizan da budi sumnju da ga je autor negdje pročitao: “Zaklao je crnog jarca i prikupio krv u posudu. S time je izmiješao u tučku izdrobljen prah rutice i, neprekidno mrmljajući neke tajne riječi, pri čemu ga nisu mogli razumjeti, uzeo je šešir grimizne boje i umočio ga u smjesu, u koju je potom umočio i vitezov mač.” Po nekromantovoj uputi, Vitez od Neba morao je uvijek nositi taj šešir ispod kacige kako bi odolio vještičjim činima, jer bi mu šešir uvijek “razbistrio um.”⁸² Dakle, protiv čini se bori drugim činima, a ne kršćanskim pomagalima. Isto je u izravnoj borbi nekromanta s vješticom: naočigled brojnih okupljenih Dubrovčana triput je štapom udario po zemlji, iz koje su potom pohrlile sjene demona i zatražile njegove zapovijedi. Naredio im je da svladaju vještičje čete. Nije prošlo ni četvrt sata, a Sunce se zamračilo i čula se strašna grmljavina, dok je čarobnjak tumačio da se njegove snage bore protiv vještičjih. Potom se spustio oblačić na kojem se nalazila svladana vještica.⁸³ Dojmljiv je i opis Flavija Romana, nekromanta, dok prikazuje svoju strašnu moć i upravlja planetima. Kako ponosno tvrdi, svojim vještinama “upravljam planetima, pokrećem stvoreno, i meni pokorni klanjaju se elementi.”⁸⁴

Ne zaboravimo da se pritom ne zagovara samo tradicionalna grčka mnogo-božačka religija, već se koketira i s vaneuropskim, manihejskim kultovima. U četvrtoj knjizi umetnuta je tako priča o indijskom kralju Zoroastru, koji je već u mladosti naučio rukovati oružjem i čarati, stekavši glas prvog nekromanta (str. 66). Nadmašio je u tome i samu Semiramidu, a kod zidina Apameje izgradio je silnu kulu i u nju odložio nešto što nije htio da drugi vide. Frigijski kraljevi uzalud su je pokušavali zauzeti. Zoroaster je napravio i zlatno tele kojemu je u čelo urezao natpise, odnosno stihove koji proriču udaju Rosaure za Pavlimira (str. 67, 69). Prvi susret dvoje ljubavnika također je opisan u istoj knjizi, i oni se susreću u snu: Vitez od Neba sanjao je ružu koja će mu propirati srce, dok je Rosaura iste noći sanjala da će poći za najvećeg ratnika pod Nebom (str. 67).⁸⁵ Interese poljskog kralja protiv Pavlimira kasnije zastupa kabalist. Znamenito Apolonovo proročište u Delfima nekoliko puta tradicionalno dvosmislenim porukama savjetuje frigijskog kralja Stelladora, posjećuje se i Jupiterovo proročište (str. 231), a ptičja znamenja poput epizode s golubicom

⁸² Str. 284.

⁸³ Str. 312.

⁸⁴ *Con le mie arti do legge ai pianetti, raggiro il creato, e sotto la mia ubbedienza si inchinano gli elementi* (str. 259).

⁸⁵ *sotto il Polo*, kao aluzija na Pavlimirovo viteško ime.

koja na bijegu pred šest sokolova bježi u krilo hrabrom vitezu lotalici također se koriste da pomognu Pavlimirovu prosidbu Rosaure (str. 85). No, tjelesna ljubav čedno je zatumljena: na Olimpu vještica uzalud pokušava svladati Pavlimira, čak i svojom ljepotom (dolazi gola pod velom s bakljom u ruci u njegovu sobu dok spava; spasio ga čarobni šešir). Ona očajna odlazi, shvaćajući da je pogriješila što nije uzela lik Rosaure (str. 290). Kratka moralna pouka: tako završava onaj tko se pobuni protiv Boga i ne može izbjeći da na kraju ne osjeti munju nebesku, jer obično loše umire onaj tko loše živi i onaj tko živi poput zvijeri ne može da ne propadne poput zvijeri.⁸⁶

U galeriji različitih slika, kojima se alegorijski prikazuju lutanja i padovi čovjeka nestabilna karaktera u potrazi za srećom, izdvajaju se dva motiva vezana uz Dubrovnik, vješto iskorištena s ciljem da dokažu veličinu dubrovačke prošlosti, a posuđena od ranijih autora. Kod Primija, njihovo mjesto dodatno je opravdano time što su posve u skladu s pravim avanturističkim duhom koji obilježava cijeli njegov spis.

Dubrovačke legende

Među raznim legendama u djelu je, pored središnje o kralju Pavlimiru, našla odgovarajuće mjesto i ona o cavtatskom vitezu Elesharu koji je osnovao Kairo i bio aktivan u službi fatimidskih emira u sjevernoj Africi.⁸⁷ Od njega su lošiji "Epaminonda, Kasije, Pompej i Pir," a ni Nil nije dovoljno širok da sa svojih obala primi sve lovorove vijence njegovih pobjeda. Ovu priču nalazimo i ranije, u djelu povjesničara Jakova Luccarija. Luccari je opisao osobu imenom Gehoar Eleskar Dalmatinac, koji je "osvojio Egipat i doveo obitelji iz tri Arabije koje su u službi njegova vladara doprle sve do obale Atlantskog oceana."⁸⁸ Potom je

⁸⁶ *E così avviene a chi si ribella a Dio, che non può sfuggire, che non provi al fine i fulmini del Cielo, giachè ordinariamente chi mal vive mal muore, e chi mena la vita da bestia non può far di meno che non perisca da bestia* (str. 312).

⁸⁷ ... riguardo un Eleshare cavaglier Epidaurino, personaggio talmente conspicuo nell'armi, che ove folgoreggiava il suo brando, si oscuravano le vittorie de più luminosi pianeti, che mai avesse prodotto la guerra. ... Caim Califflo elesse per capitan generale... s'impadronì del Regno d'Egitto... nè bastando di haver soggiettato di un così celebre dominio al giogo della sua spada, che si stese anche a i devastamenti dell'Africa, con arrivare fino alle spiagge dell'Oceano Atlantico (str. 3).

⁸⁸ ...Gehoar Eleskare Dalmatino, il quale (come scrive Biagio Bevilacqua, fu nativo del nostro Epidauro) essendo capitano di Caim califfe di Cairoan occupò l'Egitto e fece scender famiglie delle tre Arabie, che occuparono in utile del suo signore tutta l'Africa fino l'Oceano Atlantico (vidjeti Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*. Ragusa: presso Andrea Trevisan, 1790: 14).

cavtatski vitez podigao hram (džamiju) u Kairu i dao se pokopati tamo gdje su se potom krunili kalifi i mamelučki vladari.⁸⁹ Primi načelno prihvaća Luccarijevu priču, iako izostavlja detalj o gradnji džamije. Zanima ga prvenstveno priča o ratniku, pa je stoga pustio mašti na volju da se vine do nepreglednih visina nad svim činjenicama, a za razliku od svojeg starijeg sugrađanina i pretpostavljenog kolege povjesničara, nije spomenuo nikakvo uporište, izvor koji je koristio.⁹⁰

Koliko je uopće opravdano tražiti porijeklo ovog legendarnog lika? U njemu suvremeni istraživači vide zapravo fatimidskog vojskovođu, potvrđenu povijesnu ličnost Djawhara ben Abd Allaha (o. 911 – 992), koji je u arapskim vremenima zvan *al-Siklabi* (Slaven) ili *al-Sikilli* (Sicilijanac).⁹¹ Pretpostavka da je “mladi Cavtaćanin, iznenađen od saracenskih gusara za ribarenja uz južnu dalmatinsku obalu, neko vrijeme proveo kao sužanj na Siciliji, odakle je kao rob dospio na dvor Fatimida u Kairouan u današnjem Tunisu,” doista je posve u skladu s općim tonom Primijeva djela, tim više što se mladi rob ubrzo dokazao kao vrlo sposoban vojskovođa koji je na čelu fatimidske armije u višemjesečnim borbama osvojio Egipat i postavio temelje Kairu.⁹² Čini se, kako tvrdi i sam Luccari, da je priča potekla iz arapske literature, iz pera sjevernoafričkog uglednika imenom Al-Hasan ibn Muhammad al-Wazzan al-Fasi (1494-1554), drugim imenom Giovanni Leone.⁹³ On je napisao djelo “Opis Afrike,” odnosno *Della descrizione dell’Africa et delle cose notabili che ivi sono, per Giovanni Lioni Africano*, što je 1550. u Veneciji objavio Giovanni Battista Ramusio. Latinsko izdanje pojavilo se 1556.⁹⁴

Sličnosti između Luccarijeva i Primijeva djela postoje dijelom tematski i oblikovno. Luccari također poklanja mnogo pažnje vladarima, ne samo iz okolnih

⁸⁹ Dodaje da ga “Mauri zovu *Gemik Eleskare*, što znači ‘ugledna crkva’ (*chiesa illustre*), a egipatski su kalifi potom običavali primati Dalmatince kao tjelesne čuvare.” G. Luccari, *Copioso ristretto*: 14.

⁹⁰ Luccari na citiranom mjestu spominje djelo “Povijesti Afrike” koje je pisao *Giovanni Leone*, a Vlaho Vodopić mu je autoritet da je *Gehoar Eleskare Dalmatino* bio rodom iz Cavtata.

⁹¹ Franjo Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. Srednji vijek*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2¹⁹⁹³: 532-536.

⁹² F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*: 534-535.

⁹³ Bio je štitićenik pape Lava X. (1513-1521), koji mu je bio kum na krštenju, a poslije papine nenadane smrti, u strahu za svoju sudbinu napustio je Apeninski poluotok, odrekao se kršćanstva i vratio se u Afriku, gdje je ubrzo i preminuo. <http://baheyeldin.com/history/leo-africanus.html>. Pristup izvršen 11. studenog 2009.

⁹⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/Leo_Africanus (pristup izvršen 11. studenog 2009.) i F. Šanjek, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*: 533.

zemalja s kojima su se Dubrovčani susretali, nego i diljem Sredozemlja. No, pritom ipak većinom izbjegava legende i nastoji pisati objektivno, ne uzdižući po svaku cijenu junaštvo pretpostavljenih velikih dubrovačkih predaka i njihova djela. Osim toga, Luccari redovito navodi djela drugih autora koja koristi u vlastitom radu i za njima se može tragati kroz kazalo na kraju knjige, čega kod Primija, nažalost, uopće nema. No iako “Savez vrline i čestitosti” nije znanstveno napisano povijesno djelo, ipak ovo nije jedina dodirna točka s ranijim stvaralaštvom dubrovačke historiografije, koju je autor svakako izučavao. Primjerice, postoje izravne veze Primija s Orbinijevim djelom “Kraljevstvo Slavena.” Jedan i drugi tumače etimologiju imena naroda Slaveni kao “slavni.”⁹⁵ Primi doslovce tvrdi: “Iako ilirski narodi nose zasebna imena, ipak se danas bore pod jednim zajedničkim imenom, jer ova riječ ‘slava’ kod njih nema drugo značenje nego ‘slavan’, pa se zato tumače kao oni koji potječu od slavnog sjemena. Brojni su povjesničari napisali da im je takvo ime dao jedan veliki vladar koji im je, znajući da su se istaknuli pri tolikim osvajanjima, pisao obrativši im se s naslovom ‘Slavoni’, odnosno slavni.”⁹⁶ Njihovi pomišljeni povijesni korijeni također su isti, slijedeći legendu o Čehu, Lehu i Mehu, braći kralja Selimira. Naš autor pritom kronološki prati Orbinija, koji je te izmišljene događaje datirao krajem 5. i početkom 6. stoljeća. Ipak, najjača sporna s tradicionalnom dubrovačkom historiografijom je u legendi o kralju Pavlimiru.

Legenda o kralju Pavlimiru

“Pavlimir, Celindo i Kloridauro, / Rosaura i čuveni Floridoro/ Bude Muze sa zvonkim pjevom, / Da na čelu drže lovorove vijence,”⁹⁷ kako stoji na početku drugog soneta u uvodu djela. Dakle, junak je predodređen za pobjede. Pavlimir je idealiziran kao sin Marsa i Venere.⁹⁸ On je hrabar, pustolovan, lijep, nepobjediv, mudar, odan i plemenit, u pobjedi uvijek skroman i sklon da oprostí neprijatelju. Nema mane, osim slijepe poslušnosti srcu i voljenoj.

⁹⁵ Mavro Orbini, *Kraljevstvo Slavena*, ur. Franjo Šanjek, prev. Snježana Husić. Zagreb: Golden marketing i Narodne novine, 1999: 157.

⁹⁶ Str. 3.

⁹⁷ *Polimiro, Celindo e Cloridauro, / Rosaura ed il famoso Floridoro / Sveglia le Muse col canto sonoro, / A tesserli in fronte serti di lauro.*

⁹⁸ Dapače, tvrdi se da “po mišljenju mnogih, Mars vuče svoje korijene iz ‘Skjavonije’, te je ondje [Bog rata] i rođen” (str. 3).

Kod Pavlimira se “spajala ljubaznost lijepog ponašanja s trofejima koji ulijevaju strah, ratnički ponos krotio se duhom najpristojnijih postupaka, a njegovo lice odražavalo je toliku ljepotu da je još bio nazvan i *Bello*.”⁹⁹ Njegova izabranica Rosaura bila je po ljepoti pak “jedno od najvećih čuda koje je stvorila priroda.” Otac Petrislav imao je viziju uoči sinova rođenja, videći Veneru kako ljubi prekrasno dijete kojemu Mars pričvršćuje mač oko pasa, dok je sličan san usnula, s druge strane, u Frigiji i kraljica Passacori pred Rosaurino rođenje, sanjajući da joj iz trbuha niče ruža zlatnog lišća i trnja, koja širom Evrope širi dašak vrlo opojnog mirisa.¹⁰⁰ Pišući o rođenju Pavlimira i Rosaure, autor zapaža da je razlika među njima iznosila samo tri tjedna, a oboje su i licem i tijelom bili izrazito nalik svojim majkama.¹⁰¹ Ta pojava još je naglašena kod Rosaure, čiji su roditelji bili međusobno također jako nalik jedno drugome. Očito i ovim sredstvom treba opravdati čistoću pravog patricijskog, kraljevskog porijekla: brak sklapaju po svemu jednaki među sobom.

Pavlimir (*Polimiro*) je kralj Dalmacije i Bosne, nasljednik drevne vladarske loze. Razmatrajući dvojni varijantu imena, Pavlimir-Polimir, Primi koketira sa znanstvenim razmišljanjem, pišući jednostavno da ga “neki drugi pisci zovu Pavlimirom.”¹⁰² Bajka o kralju Pavlimiru koji je u pratnji mnogih odličnika stigao iz Rima kako bi povećao Dubrovnik i vratio nepravdom oteto djedovsko prijestolje, predstavlja zajedničko nasljeđe i barokne književnosti Dubrovnika i historiografije. Kao pravu povijesnu istinu navode ga Primijeve suvremenici poput Junija Restija i jednog od kritičara njegova rada, Serafina Marije Cerve, u djelu *Prolegomena*.¹⁰³ Jasno je, štoviše, da su slijedili isti predložak, *Ljetopis popa Dukljanina*, s legendom o kralju Pavlimiru, koju je Primi samo upotrijebio za početni motiv, a zatim mnogo bogatije razradio.¹⁰⁴ Pritom Primija očito ne privlači drugi uobičajeni oblik Pavlimirova imena,

⁹⁹ *Ljetopis popa Dukljanina*, kao izvorni predložak Primijeva djela, nudi etimološko pojašnjenje po latinskom *bellum*, rat, pa tako *Bello*, Ratko, jer je jako volio ratovati (*Letopis popa Dukljanina*, ur. Ferdo Šišić. Srpska kraljevska akademija, posebna izdanja, knjiga LXVII. Beograd-Zagreb: Zaklada tiskare narodnih novina, 1928: 318), pri čemu se jasno razlikuje Primijevo pojašnjenje po talijanskom pridjevu *bello*, lijep.

¹⁰⁰ Str. 11.

¹⁰¹ ... *hereditò Polimiro la figura e l'effigie di Flaminia sua madre, alla quale così ne i vezzi, come nell'uniformità dell'aspetto si rese consimile. Rosaura parimente prodotta da parenti, affatto somiglianti tra loro, ricevette i medemi delineamenti della genitrice, e ne i costumi, e nel volto* (str. 11).

¹⁰² ...*il famoso Polimiro, che da alcuni altri scrittori viene chiamato Pavlimiro* (str. 11).

¹⁰³ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 273.

¹⁰⁴ *Letopis popa Dukljanina*: 318-322.

Bello, koji nisu izostavili raniji pisci, i gotovo uopće ga ne spominje. S druge strane, priča o Pavlimiru-Belu, osnivaču Dubrovnika, poznata je i analistu Nikoli Ranjini, kao i anonimu,¹⁰⁵ s tim da izostavljaju oblik imena Pavlimir i navode ga samo kao Belo.

Već se tragalo za temeljnim odgovorima na pitanje Pavlimirova porijekla i kako je došlo do stapanja različitih legendi koje su ga obilježile. Ako Pavlimirovo ime “stilistički pripada u onomastiku Dukljaninovih slavenskih vladara i očito je iskonstruirano, kao i mnoga druga od njih,”¹⁰⁶ posve je prirodno da se tako lako i prirodno uklopilo u prebogatu Primijevu galeriju likova kojima obiluje ovo djelo. Na temelju tog povijesnog detalja, poput komadića stakla, podigao je bisernu nisku svojih jedanaest knjiga na koje se dijeli spis, uopće ne želeći ulaziti u zapletena tumačenja kojih su se prihvaćali njegovi kolege razmatrajući isti problem. Međutim, ime glavnog junaka nipošto nije jedina razlika kod Primija u odnosu na rad dubrovačkih povjesničara, kako smo se već mogli uvjeriti. U svojem pristupu Primi se nipošto ne drži dubrovačkog okvira, odlučivši se za daleko prostraniju pozornicu i lutajući s junacima po bespućima Azije i od sredozemnih otoka do Skandinavije. To nas podsjeća na Orbinijeve pjesničke opise Slavena, u koje je uklopio Dukljaninov tekst preveden na talijanski. Međutim, i prema njegovu “Kraljevstvu Slavena” postoje značajne razlike u pristupu Pavlimiru. Po Orbiniju i po *Ljetopisu popa Dukljanina*, Pavlimir je iznenada preminuo u Trebinju, poslije pobjede nad Ugrima i učvršćenja svoje vlasti,¹⁰⁷ što je djelomice tema druge knjige Primijeva djela, s tim da kod njega Pavlimir dalje pronosi svoju slavu kao vitez lotalica i uspješno svladava sve prepreke. Osim toga, priča iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, koju citira i Cerva, navodi da je Petrislav, Pavlimirov otac i Radoslavov sin, umro u Rimu, a da Dubrovnik nije ni vidio. Ističući pak u drugoj knjizi svoja djela ljepotu palače u Epidauru, koja je opisana kao nekadašnja Radoslavova prijestolnica koju mu je nevjerni sin Časlav ponovo nudio dok je bio u izbjeglištvu u Rimu, Primi se opet udaljava od starijeg predloška. Također, Primi ne govori ništa o Pavlimirovoj smrti, niti o njegovu sinu. Pokušava povezati

¹⁰⁵ *Annales Ragusini anonymi item Nicolai de Ranjina*, digessit Speratus Nodilo. *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, vol. 14. Zagrabiae: Academia Scientiarum et Artium Slavorum Meridionalium, 1883: 3-4; 169-177.

¹⁰⁶ Radoslav Katičić, »Aedificaverunt Ragusium et habitaverunt in eo. Tragom najstarijih dubrovačkih zapisa.« *Dubrovnik* 8/4 (1997): 51, bilj. 26 (pretisak iz *Starohrvatska prosvjeta*, serija III – svezak 18, Split 1988).

¹⁰⁷ M. Orbini, *Kraljevstvo Slavena*: 282.

svoje izlaganje s nekim općenitim postavkama, pa je tako na ranije spomenut opis tjelesne ljepote i hrabrosti Dalmatinaca prirodno nadovezao priču o kralju Radoslavu, prvi put navedenu u *Ljetopisu popa Dukljanina*, odakle ju je izravno preuzeo i Serafin Marija Cerva i uvrstio u *Prolegomena*, uredno citirajući svoj izvor.¹⁰⁸

Usporedba Primijeve priče s radom dubrovačkih povjesničara pokazuje i neke sličnosti. Perjanica dubrovačke historiografije iz 16. stoljeća, benediktinac Ludovik Cerva Tuberon, pisao je o Pavlimiru sljedeće: “Naime, uredivši Senat u gradu koji je osnovao, Pavlimir ga je stvorio dijelom od svojih pratilaca, a dijelom im je pridružio epidaurske građane i njima je, dakako, povjerio upravu grada. Dopustio je Epidauranima da ondje steknu istu čast koju su imali nekoć u drevnoj domovini.”¹⁰⁹ Poznavao ga je i Tuberonov mlađi suvremenik i subrat Euzebije Kaboga, ističući: “Zaista mislim da je prikladno uvrstiti kralja Pavlimira među građane Dubrovnika, iako nipošto po pravu rođenja, ali sigurno po veličini dobročinstva. Sigurno je da ona ne samo da izjednačava ono prvo, već ga i mnogo nadmašuje. I tko ne vidi da u djelu ovog presvijetlog muža, velikodušnog i pobožnog prvaka, sija ujedno i plemenit i pobožni duh. Kraljevsko rodoslovlje, iz kojega je potekao, ukrasio je ne toliko ratničkom vještinom, koja mu je i donijela ime Belo, koliko pobožnošću.”¹¹⁰ Prenoseći mišljenja ovih starijih autora, Serafin Marija Cerva zaključio je da je Pavlimir povećao i učvrstio Dubrovnik i promijenio političko uređenje iz demokracije u aristokraciju. Po Cervinim riječima, “Ukinuvši, dakle, demokratski oblik vlasti, Belo je uredio da se gradom vlada po zakonima aristokracije i, da se ne bi činilo da nešto nedostaje njegovu dostojanstvu i udobnosti, kovao je novac za upotrebu građana i dao je Senatu pravo da ga i kasnije kuje.”¹¹¹

Primijev suvremenik, analist Junije Resti, slijedio je Tuberona i prikazao Pavlimira Bela kao Radoslavova unuka i Petrislavova sina, koji je po dolasku iz Rima na molbu Dubrovčana odustao od prvotne nakane da podigne posve novi grad, nego je uvećao postojeći i povećao Dubrovnik. Na dolasku u Gruž svečano

¹⁰⁸ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 275-277.

¹⁰⁹ Ludovik Crijević Tuberon, *Komentari o mojem vremenu*, ur. i prev. Vlado Rezar. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 90.

¹¹⁰ Kako je citiran kod S. M. Cerva, *Prolegomena*: 275.

¹¹¹ *Abrogata igitur democratici imperii forma, iuxta aristocratiae leges regendam urbem Belus constituit et, ne quid dignitati eius ac commodo deesse videretur, nummum pro civium usu percussit iusque illos imposterum cudendi Senatui fecit.* S. M. Cerva, *Prolegomena*: 274.

je dočekan i odveden u Trebinje, gdje su ga okrunili. Pomogao je Dubrovnik, pa su zahvalni Dubrovčani uvrstili u svoje plemstvo sve pratioce koje je doveo iz Rima. Pavlimir je iznenada preminuo u Trebinju, a iza njega je ostao sin Tješimir,¹¹² i to rođen tjedan dana poslije očeve smrti.¹¹³ Dakle, svi se povjesničari slažu u tumačenju Pavlimirova dolaska iz Rima i njegova nenadanog svršetka. Primi usvaja njihov pristup, s tom bitnom razlikom što on ne spominje Pavlimirova sina Tješimira, dok ostali autori ne znaju ništa o Rosauri i vezi s Frigijom i drugim krajevima, što je očito Primijeva samostalna konstrukcija, kojom je htio zadiviti publiku.

Pavlimirov lik bio je i predmetom interesa književnika, dramatičara, koji su također utjecali na Antuna Primija. Pavlimira je opjevao književnik Junije Palmotić u istoimenoj drami, iako se tu zaplet bitno razlikuje. Drama *Pavlimir* izvedena je 22. veljače 1632. pred Kneževim dvorom. Od nama poznatih junaka, ovdje spomenimo Pavlimirova oca: u Palmotićevoj drami *Činjenje drugo* govori o Petrislavu.¹¹⁴ Nesumnjivo se i Palmotić oslanjao na istu tradiciju koju su slijedili dubrovački povjesničari; Petrislava spominje i Pavao Ritter Vitezović, i to kao oca hrvatskog kralja Vladimira, također na temelju podataka iz *Ljetopisa popa Dukljanina*.¹¹⁵ Unatoč mišljenju da je u pitanju “scenska apoteoza Dubrovnika i njegovih vladalaca,”¹¹⁶ Palmotićeva obrada, u usporedbi s Primijevim djelom, neusporedivo je skromnija i opsegom i sadržajem i nikako ne izlazi iz lokalnih granica, promičući ime Epidaura. Povijesnu vrijednost tražio je u Palmotićevoj drami i Stijepo Gradi, pišući u predgovoru rimskog izdanja “Kristijade” u pohvalu Palmotića da se “u ljubavi prema svojem zavičaju ničim više nije proslavio nego prikazivanjem njegovih začetaka. Takav je sadržaj iznio u umjetnički vrlo dotjeranoj drami *Pavlimir* preuzevši i

¹¹² *Chronica Ragusina Junii Restii*: 25-26.

¹¹³ *Letopis popa Dukljanina*: 322.

¹¹⁴ Nikola Nalješković, Martin Benetović, Junije Palmotić. *Djela*, prir. Rafo Bogišić. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knjiga 9. Zagreb: Zora, Matica Hrvatska, 1965: 290-291. Dostupno i na Internetu, na stranici http://hr.wikisource.org/wiki/Pavlimir/%C4%8Cinjenje%27je_drugo. Pristup izvršen 11. studenog 2009.

¹¹⁵ “Život i mučeništvo blaženog Vladimira, hrvatskog kralja.” *Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui Latine scripserunt. Piscis 17-19. stoljeća. Auctores saec. XVII-XIX*. Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 3, sv. II, prir. Veljko Gortan i Vladimir Vratović. Zagreb: Zora, Matica hrvatska, 1970: 156.

¹¹⁶ Slobodan Prosperov Novak, »Palmotić, Junije.«, u: *Leksikon hrvatskih pisaca*, ur. Dunja Fališevac, Krešimir Nemeć i Darko Novaković. Zagreb: Školska knjiga, 2000: 547.

naziv i sadržaj iz djela *Kraljevstvo Slavena* popa Dukljanina.¹¹⁷ U izvorima kod Palmotića izuzetan je mitološki sadržaj, kao i kod Primija, preuzet od antičkih klasika, ali i romantično-viteški, preuzet iz Tassova i Ariostova epa.¹¹⁸ U slučaju Palmotićeve drame, ocijenjeno je da se “Pavlimir izdvaja idejnom podlogom apoteoze tradicionalnih dubrovačkih vrijednosti te pseudopovijesnim sadržajima o postanku grada Dubrovnika,”¹¹⁹ što možemo reći i za Primija. Nažalost, jednako tako stoji ocjena da je obojicu zagušila silna mitološka i viteška građa, poput pokušaja tadašnjih talijanskih pisaca vezanih za dvorsku pozornicu. Ako se građa nije uzimala izravno iz evanđelja i životopisa svetaca, onda je po postridentinskom shvaćanju najbolje bilo da se uzme iz mitologije i viteštva, kao neutralne teme koje se nisu mogle izravno svesti na konkretna pitanja svakodnevice.¹²⁰

Primijev Pavlimir je nepobjedivi junak, ali najveći dio romana provodi pod obrazinom, krijući svoj identitet čak i pred onim likovima koji su mu vrlo bliski i izrazito naklonjeni. Kao Vitez od Neba osvaja Rosauru i s vremenom stječe poštovanje njena oca Stelladora, sve do smrtno postelje ne želi odati vjernom štitonoši Forestu svoje kraljevsko porijeklo i pravo ime, a ni samom ocu Petrislavu ne želi se pokazati, hineći vlastitu smrt i pomažući mu protiv Ugara kao izmišljeni Vitez od Pomrčine. Pritom je zapravo opravdano samo što se krio pred očevim neprijateljem Stelladorom, predstavljajući mu se poslije pobjede na viteškom turniru tek kao potomak kraljeva i nasljednik junačke loze, za što jamči časnom riječi.¹²¹ Budući da se i Rosaura (poput nesretne ciparske princeze Solinde) prurušava u paža kad bježi iz roditeljskog doma za voljenim Pavlimirom, potom očajna luta kao Vitez od Komete, a zatim kao Vitez od Ruže dok očekuje povoljan rasplet, Primijeva prurušavanja opravdavamo dvojako. S jedne strane se pojačava dramska napetost i prirodno izazivaju novi zapleti, ali također se promatraču nudi i alegorijska slika, uz poruku da je

¹¹⁷ Iz Gradijeva predgovora izdanju Palmotićeve prijevodu epa “Kristijada,” tiskanom u Rimu 1670., ovdje u prijevodu Veljka Gortana (*Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui Latine scripserunt. Piscis 17.-19. stoljeća. Auctores saec. XVII-XIX*: 116). Pripisujući Dukljaninu autorstvo djela “Kraljevstvo Slavena,” Gradi nanosi nepravdu Mavru Orbiniju, koji je Dukljaninov tekst u talijanskom prijevodu uvrstio u vlastito istoimeno djelo.

¹¹⁸ M. Muhoberac, »Palmotićeve Pavlimir«: 163.

¹¹⁹ Junije Palmotić, *Pavlimir*, priredio Vlaho Bogišić. Vinkovci: Riječ, 2000: 10.

¹²⁰ M. Muhoberac, »Palmotićeve Pavlimir«: 168, citirajući misli Franja Šveleca (Marin Franičević, Franjo Švelec i Rafo Bogišić, *Od renesanse do prosvjetiteljstva*. Zagreb: Mladost, Liber, 1974: 223).

¹²¹ Str. 98.

prava vrlina dugo skrivena pod obrazinom žurbe za trenutnim dobitkom i tek na kraju, potaknuta dovoljnom ustrajnošću, izlazi na vidjelo. To je istaknuta didaktična, poučna vrijednost njegova romana, no nisu mu svi čitači pristupali jednako.

Kritičari djela

Iako nije prodrlo u široke krugove, Primijevo djelo izazvalo je burne reakcije među klasičnim dubrovačkim ljudima od pera, znalcima književne i historografske vještine. Dominikanac Serafin Marija Cerva nije krio negodovanje. Pišući Primijevu biografiju na kraju je iskreno istaknuo da je “predmet djela [Savez vrline i čestitosti] nedostojan za jednog klerika i biskupa, kao što nije dostojno ni da se posveti Senatu Republike. Osim toga, sam tekst je mučan, neprikladan, nedotjeran, sve do muke i dosade za čitatelje čak i u ovoj književnoj vrsti.” Cerva je pritom upozorio da djelo “nije osobno čitao, nego je izveo opisane zaključke po riječima onih koji su ga strpljivo pročitali; on sam nikad nije imao toliko vremena da ga pročita u cijelosti, osim predgovora.” Zbog ovih razloga, kako upozorava Cerva, “autorov rođak, razborit i pametan čovjek, s pravom je zaplijenio gotovo sve tiskane primjerke kad su poslije autorove smrti dopremljeni iz Venecije u Dubrovnik.”¹²²

U pogledu sadržaja, prestroga je ocjena da je djelo mučno i dosadno, iako uvažavamo Cervinu kritiku oko konfuzije. Primjerice, doista se nije lako orijentirati kod lika Arminde, koja ima “dva oca i dvije majke,” a njezin dragi Celindo, s kojim planira brak, ujedno joj je brat.¹²³ Također nije jasno istaknuta veza s pričom o skandinavskim kraljevićima i ljubavi Floridora i Olinde, pa se doima samo kao kontrast glavnoj priči o ljubavi Pavlimira i Rosaure. Problem ugarskih napada također je ostao nedorečen. Međutim, Cerva je zanemario nekoliko vrlina koje djelo ima i možda bi ih uočio da mu je posvetio više pažnje, osobito moralnu pouku koju nosi i pokušaj da se drevna kronika o dalmatinskim vladarima poveže s pogledima najuglednijih antičkih prirodoslovaca na širi dubrovački zavičaj. Ipak, osim mišljenja Cerve kao stručnjaka o vrijednosti Primijeva rada, još je zanimljivije što je ovo jedini izvor

¹²² S. M. Cerva, *Bibliotheca Ragusina*, sv. I: 112.

¹²³ *Arminda, principessa di Frigia, che fù figlia di due madri et hebbe per genitori due padri, fù marito, moglie e sorella della principessa Rosaura e fù figlia e madre della regina Passacori* (str. 277).

o zapljeni djela. Usprkos Cervinim kategoričnim riječima da je cijela naklada zaplijenjena, što nije potkrijepio nikakvim dokazom jer je očito tom događaju svjedočio kao mladić,¹²⁴ nekoliko primjeraka knjige i danas se čuva u dubrovačkim knjižnicama.¹²⁵ Pitanje zapljene vrlo je neobično, iako se radilo o tekstu tiskanom na privatni trošak (nije dokazana pretpostavljena novčana pomoć Republike za izdavanje). Autor je ipak potjecao iz vlasteoskih redova. Poznato je da je obitelj Primi uvrštena u dubrovačku vlastelu kad je 6. lipnja 1670., glasanjem u Velikom vijeću, prihvaćen Benedikt Primi-Marinetti i za to se obvezao platiti tisuću dukata. Loza se pak ugasila već krajem 17. stoljeća.¹²⁶ Poslije Primijeve smrti u siječnju 1703., Malo vijeće izabralo je Paskvala Prima, Andriju Ricciardija i Frana Vitušu (Vitussa) za upravitelje materijalnih dobara koja su pripadala trebinjsko-mrkanskoj biskupiji,¹²⁷ ali ne možemo ih povezati s kontekstom Cervinih riječi, kao ni Primijeva rođaka po majci, slikara Benka Staya,¹²⁸ čija je obitelj spomenuta i u biskupovoj oporuci.

U svakom slučaju, ovako izričito neprijateljsko stajalište prema "Savezu vrline i čestitosti" mogli bismo pripisati stanovitoj Cervinoj zavisti što je njegov stariji kolega desetljećima uživao biskupski položaj i pritom objavio svoje djelo, dok samome Cervi nikada nije uspjelo ni jedno, ni drugo.¹²⁹ Međutim, učenog dominikanskog povjesničara lako je obraniti od sličnih optužbi činjenicom da je bio jednako kritički raspoložen spram mnogih domaćih historioografa, zalažući se prvenstveno za ozbiljan znanstveni rad i pedantan pristup, što Primiju u ovom djelu doista nije bio cilj. Također, Cervu je sigurno povrijedilo

¹²⁴ Cerva je rođen 1686., pa je u vrijeme Primijeve smrti 1703. imao 17 godina.

¹²⁵ Jedan primjerak knjige danas se nalazi u zbirci Bizzaro Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku (oznaka A.c.II.5), dva su u knjižnici samostana Male braće, po starom katalogu (*Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich nella libreria de'RR. PP. Francescani di Ragusa*. Zara: dalla tipografia Governiale, 1860: 272), a po jedan je u knjižnici Državnog arhiva u Dubrovniku pod oznakom R-569, odnosno u Znanstvenoj knjižnici u Dubrovniku pod oznakom R-31.

¹²⁶ Stjepan Ćosić i Nenad Vekarić, *Dubrovačka vlastela između roda i države: salamankezi i sorbonezi*. Zagreb-Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 2005: 194.

¹²⁷ *...economus bonorum attinentium ac spectantium episcopatu tribuniensi et mercanensi*. Oni su 11. veljače 1703. iznajmili liječniku Serafinu Rigoliju kuću u vlasništvu biskupije smještenu blizu crkve Sv. Vlaha, "sa svim staklenim prozorima, ali bez skladišta smještenih ispod kuće." Liječnik Rigoli plaćat će njima, ili biskupu, 26 dukata od po 40 groša za dukat najma svake godine krajem veljače. (*Diversa de foris*, serija 34, sv. 133, f. 50r-v, DAD).

¹²⁸ Kruno Prijatelj, »Barok u Dalmaciji.«, u: Anđela Horvat, Radmila Matejčić i Kruno Prijatelj, *Barok u Hrvatskoj*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber i drugi, 1982: 846.

¹²⁹ Zbog ovoga se franjevački erudit iz 19. stoljeća, fra Inocent Čulić, nije suzdržavao čak da u pismu svom suradniku Francescu Carrari u Split otvoreno optuži dubrovačke vlasti kao zlobne. R. Seferović, »Prolegomena za novu historiografiju Dubrovačke Republike«: 54.

što je Primi često uspjehe svojih junaka pripisivao dobrom položaju planeta, vjerovao u znake kometa i slične praznovjerice,¹³⁰ a to se izvrsno uklapalo u žanr povijesnog romana koji je izabrao. Na ovom tragu je definicija cijelog žanra srednjovjekovnih viteških romana, kamo Primijevo djelo teži, uz ocjenu da su “kršćanstvo i mitologija međusobno izmiješani posve nasumice, dok se na povijest, kronologiju i geografiju gleda s prezirom i razmatra s istim finim žalcem vjerojatnosti.”¹³¹ Da je tekst prihvatio samo kao zabavni roman, bez znanstvenih pretenzija, Cerva ne bi toliko osporavao njegova autora. Uostalom, o duhovnoj klimi tog vremena mnogo nam govori i pismo dubrovačkih vlasti koje je Primi nosio Luju XIV. u Pariz; slika razorenoga grada Rodosa koji u helenističko doba združenim naporima obnavljaju vladari Makedonije, Sirakuze i Egipta dodatno je utjecala na njegovu maštu, iako je sam nije spomenuo u izlaganju francuskome kralju.

Mnogo kraću i blažu ocjenu djela dao je dvadesetak godina poslije Cerve Primijev subrat, franjevački povjesničar i biograf Sebastijan Slade Dolci. Svoju biografiju Antuna Primija, u djelu “Dubrovačka književna kronika,” svedenu ukupno na četvrtinu teksta koji je istom ugledniku posvetio Cerva, Dolci je dovršio napomenom da je Primi “popustio običaju onoga vremena kad je u Mlecima 1702. godine kod Girolama Albriccija objavio onu romansku pripovijest, koja ima naslov *La lega dell’onestà e del valore*.”¹³² Dolcijevo kolebanje u primjerenost djela, pa i neslaganje s Primijevim radom, što je Cerva nedvosmisleno iskazao, ostalo je ovdje prikriveno pod izrazom da je autor “popustio običaju onoga vremena.” Ako je Dolci ovom ocjenom htio uputiti na žanrovsku pripadnost djela, zaustavio se ipak samo na formi. U istom pravcu vodi i razmišljanje njegova suvremenika, isusovca Rajmunda Kunića, istančana latinista, kad je naglasio “Mrzim kićenost riječi i pjesme lišene smisla.”¹³³ Time se suprotstavlja estetici barokne forme, naglašavajući u istom epigramu “omrznuh...divljanje riječima.”¹³⁴ Tome nasuprot, čini se da je Primi slijedio pravilo

¹³⁰ Nekromant Flaminio Romano upravlja zvijezdama i planetima. Osim toga, autor koristi nebeska tijela i kao metafore, npr. *in ogni passo che muove trova un dirupo et in ciascheduna stella incontra una cometa* (str. 264).

¹³¹ »General Survey of Romance Literature.«, u: *Middle Ages. Myths and Legends*, ed. H. A. Guerber. London: Senate, 1994: 371.

¹³² Sebastijan Slade, *Fasti Litterario-Ragusini. Dubrovačka književna kronika*, ur. i prev. Pavao Knezović. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2001: 90.

¹³³ *Hrvatski latinisti. Croatici auctores qui Latine scripserunt. Piscis 17.-19. stoljeća. Auctores saec. XVII-XIX*: 468.

¹³⁴ Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata. Istraživanja i studije*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986: 113.

književnosti *Seicenta*, književnog baroknog ukusa koji je Giovanni Battista Marino odredio riječima da je “pjesnikov cilj začudnost.”¹³⁵ Kasniji povjesničari nisu željeli u tolikoj mjeri ulaziti u izazove razmatranja i ocjenjivanja, već su se zadovoljavali lakonskim spomenom naslova djela, uz sažetu autorovu biografiju. Na tom su tragu zapažanja Francesca Marije Appendinija početkom 19. stoljeća¹³⁶ i kasnije Jacopa Coletija.¹³⁷

Appendini odstupa od ranije razmotrenih opisa Primijevih diplomatskih aktivnosti, tvrdeći da je 1669. putovao na dvor Luja XIV. tražeći pomoć protiv akcije velikog vezira Kara Mustafe i, s dobrim ishodom, također na dvor španjolskog kralja Karla II. Nije se zaustavio na bližem opisu ovih napora. Primijevo djelo *La lega dell'onestà e valore* također je navedeno, uz elementarne podatke o mjestu izdanja i o izdavaču, a Appendini ocjenjuje da “u njemu dominira okus Sečentizma u najviše stupnju. Ipak, tu ima izvrsnih političkih poruka, kao i čudorednih.” Dakle, proučio je Primijevo djelo u većoj mjeri nego ranije Cerva i bio je uravnoteženiji u pogledu njegove vrijednosti. Štoviše, Appendini predlaže zainteresiranom čitatelju da dozna više o dosezima tog djela kroz poglede franjevačkih i dominikanskih povjesničara koje je sam uvrstio u vlastitu raspravu o dubrovačkoj povijesti, osobito Dolcija i Cerve. Pošto je istaknuo ovu dvojicu stručnjaka kao osobito pozvane da ocijene Primijevo djelo, nameće nam se zaključak da je i sam Appendini dijelio mišljenje izneseno u njihovim negativnim napisima, osobito kod Cerve, ali se nije usudio iznijeti ih samostalno. S druge strane, Coleti spominje djelo samo citirajući raniji Dolcijev zapis, a mnogo je iscrpniji kad opisuje Primijevu djelatnost kao trebinjsko-mrkanskog biskupa i ističe njegov ukaz o postavljenju iz ruku pape Klementa IX., i daje kratak pregled crkvenih župa. Nije zaboravio ni Primijevu diplomatsku ulogu kao izaslanika na dvoru Luja XIV.

Koliko je sam Primi u predgovoru dao povoda ovim pretežno negativnim kritikama? Autorova zahvalnost dubrovačkim ocima nedvojbeno je iskrena, budući da se u tom trenutku, u smiraju duga životnog vijeka mogao sjećati svih povlastica koje mu je dodijelila dubrovačka vlada, od višedesetljetne časti trebinjsko-mrkanskog biskupa do prestižne uloge poslanika na zapadnim

¹³⁵ *È del poeta il fin la meraviglia*. Frano Čale i Mate Zorić, *Classici e moderni della letteratura italiana*. Zagreb: Školska knjiga, 1964: 157.

¹³⁶ Francesco Maria Appendini, *Notizie istorico-critiche sulle Antichità, Storia e Letteratura de' Ragusei*, sv. II. Dubrovnik: presso Antonio Martecchini, 1803: 117-118.

¹³⁷ *Ecclesiae Ragusinae Historia authore Daniele Farlato presbytero Societatis Jesu et Iacobo Coletio, olim eiusdem Societatis alumno*. Venetiis: apud Sebastianum Coleti, MDCCC: 315-316.

dvorovima. Primi je bio obrazovan čovjek, ali je odlučio svoje znanje iskazati na neobičan način, koji je zato najviše i ogorčio Cervu, jer je smatrao da je i stečeno znanje i prirodni dar mogao i trebao mnogo bolje upotrijebiti, sebi na čast, a drugima na korist; osobito zato što je pripadao višem kleru. Tekstu je pristupio kao umjetnik riječi, svjestan činjenice da se “više cijeni mrtav, nego za života, poput izvrsnih slikara, čiji se crteži i platna kupuju po većoj cijeni poslije njihove smrti.”¹³⁸ Primijev pjesnički opis izmišljenih dogodovština legendarnog kralja Pavlimira, koji je na ovoj obali Jadrana obnovio svoju vlast i Dubrovnik učvrstio novim zidinama, nailazi na osudu drugih dubrovačkih povjesničara koji su pisali o istoj temi i dijelili interese, jer im time što ne upućuje na izvore nije dao znanstvenu podlogu.

Druge vrijednosti većinom su nezasluženo ostale zanemarene. Već uvodna zapažanja daju za pravo Appendiniju, koji je u ovom djelu uočio “izvrsnih političkih poruka, kao i čudorednih.” Pravda je, kako piše Primi u predgovoru, najviše svjetlo na zemlji, a dubrovačke su se vlasti posvuda proslavile pravednošću i vjerskom gorljivošću. Ove misli nisu bile toliko izražene kod suvremenih autora koji su također pisali o Dubrovniku, poput Nizozemca Luke di Linda, koji nam je ostavio iscrpan opis grada i njegovih običaja u djelu “Opći opis svijeta i država.”¹³⁹ Iako tipičan predstavnik sećentističke historiografije, u koju su pojedini razmotreni stručnjaci ne baš opravdano htjeli uvrstiti i Primija, nizozemski povjesničar nije žrtvovao svom znanstvenom pozivu pregled dubrovačke povijesti upotpunjen sitnicama iz svakodnevnog života; njegov je tekst ostao u granicama historiografije.¹⁴⁰ Primi se od toga jako udaljio i samo se mjestimično možemo čvrsto osloniti na njega kao na izvor, i to kao simbol svoga vremena, čime postaje svojevrsni anti-povjesničar. Opisi dubrovačke luke, gradske raskoši i svadbenih običaja nastali su očito kao plod iskustva, kao dio prizora u kojima je sudjelovao i sam autor, dopunjeni podacima iz strane literature.

¹³⁸ *...più si discorre del merito di un personaggio quando è morto, alla somiglianza di quegli egregii pittori, che si comprano a più caro prezzo i loro disegni e le loro tele doppo il loro occaso* (str. 121).

¹³⁹ *Le relationi et descrittioni universali et particolari del mondo di Luca di Linda, et dal marchese Maiolino Bisaccioni tradotte, osservate et nuovamente molto accresciute e corrette. Dedicate all' Illustrissimo Signore e Padrone Colendissimo il Signor Francesco Maria Pedori. In Bologna, per Gioseffo Longhi. 1674. Con licenza de' Superiori.*

¹⁴⁰ Lindin opis Dubrovnik našao je mjesta kod Serafina Marije Cerve, koji mu poklanja dužnu pažnju u poglavlju o pogledima stranih pisaca na Dubrovnik (S. M. Cerva, *Prolegomena*: 335-338).

Činjenica je da djelo ne možemo lako književno odrediti. Takvim putem ide i suvremena kritika, pitajući se predstavlja li ovo djelo “barokni roman, zapleten, komplikovan, mnogoglagoljiv, čudesan, ili romansiranu pseudohistoriju.”¹⁴¹ Za razliku od renesanse, barokni žanr nije određen specifičnim mjestom u klasifikaciji književnih vrsta stvorenoj na retoričkoj razini, prema stilskim osobinama, nego po svrsi koju bi trebao ispunjavati, a ta svrha redovito nije književna. Žanr je prepoznatljiv kao didaktičan, nabožan, narativan, a nije definiran odnosom prema idealnom sistemu književnih vrijednosti, kao u renesansi.¹⁴² Uočen je problem žanrovskog određenja, ali na temelju razmotrenog valja se odlučiti u korist baroknog romana kao predloženog rješenja. Pritom se izdvajaju dvije tendencije: Primi želi moralno djelovati, ćudoredno podučiti svoje sugrađane i talijansku publiku, a pritom i pjesnički uzvisiti prošlost Dubrovnika, pri čemu nimalo ne brine jesu li njegovi podaci uopće povijesno utemeljeni. Za prvu tvrdnju uporište se nudi već u prvoj rečenici predgovora: “Nema sumnje da su lijenost i mekoputni duh naroda najveći otrov koji se može upotrijebiti za pad kraljevstva i za kvar velike monarhije. To je para koja pomračuje sreću carstava i napredak republika.”¹⁴³

Primi ponavlja moralnu pouku pri kraju romana, ističući neumitnu prolaznost kojoj sve jednakomjerno podliježe, od materijalnog bogatstva preko hrabrosti i pobjeda junaka do ljepote njihovih žena.¹⁴⁴ Da jače naglasi svoju poruku, pritom se izravno obraća čitaocu.¹⁴⁵ U tom tonu nastavlja do kraja, teži nezemaljskom, nebeskom savršenstvu. Čini se da upravo to Cerva nije prepoznao u dovoljnoj mjeri, ne tražeći u djelu nikakvu dublju poruku. Za to ima

¹⁴¹ Miroslav Pantić, »Književnost Dubrovnika i franjevci.«, u: *Samostan Male braće u Dubrovniku*, ur. Justin V. Velnić. Zagreb-Dubrovnik: Kršćanska sadašnjost i Samostan Male braće u Dubrovniku, 1985: 322.

¹⁴² M. Muhoberac, »Palmotićevo Pavlimir«: 195; Pavao Pavličić, »Žanrovi hrvatske barokne književnosti.«, u: *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, ur. Aleksandar Flaker i Krunoslav Pranjić. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1978: 255.

¹⁴³ Primi također kritizira pohlepu i želju vojnika za zlatom, kroz priču o Časlavu.

¹⁴⁴ *Sono già finite le pompe e sparite le scene. Le grandezze che languirono con poca durata e le bellezze che col piè volante dei venti si ridussero in cenere* (str. 318).

¹⁴⁵ *Vorrei, benignissimo lettore, che dalle stravaganze d'accidenti rappresentati in questa opera prendesti motivo di far matura riflessione sopra la varietà dei casi, ai quali è sottoposto il mortale, e di apprendere i brevissimi giri che fanno le grandezze mondane le quali, come un folgore che corre con rapidissimo volo, svaniscono e in un tratto s'aumentano. Mira li trionfi e le prodezze di questi insigni campioni, che con i fulmini dei lor brandi erano divenuti il terrore delle armi. Osserva i troffei e le palme dei combattimenti in tante numerose battaglie nelle quali pugarono con l'invincibil braccio di un nuovo Alcide, e troverai che sono allori innarriditi della voracità del tempo e fiori ridotti in miserabilissima polve* (str. 318).

konkretnih povoda, primjerice posve suprotno shvaćanje važnosti relikvija. Dok im je u *Prolegomena* kod Cerve posvećeno cijelo poglavlje, koje obuhvaća čak šestinu ukupnog teksta,¹⁴⁶ Primi samo usput spominje snagu nebeskih relikvija protiv čarobnjačkih čini vještica (str. 278). Svećenstvo uopće nije prisutno u njegovu djelu, ni kršćansko ni pogansko, dok su Delfi samo usput navedeni kao savjetovalište. Za Primija je najvažnija snaga oružja, pa već početkom prve knjige tvrdi: “Oružje je najštovanija relikvija, kojom se razmeće svetište sreće. Od njega potječu uvećanja država i uprava krune, dobro podanika i očuvanje slobode, brana neprijateljima i spas zemlje. Bez njega rastu dokolice, slabe duhovi, kopni hrabrost i gradovi ostaju otvoreni razmjerni raspusnosti i najnižih prohtjeva, a stanovnici nedostojni i kukavička duha.”¹⁴⁷ Ovako je razmišljao i humanist Francesco Serdonati, upravitelj dubrovačke škole u drugoj polovici 16. stoljeća, kad je zapisao da je oružje “najdostojnija i najbolja od svih vještina koje imaju smrtnici, jer njime stiže mir. Oružje čuva gradove i države.”¹⁴⁸ Veličajući borbu kao залог dubrovačkog opstanka u teškim uvjetima, Primi je jasno uputio svoju poruku, koju su u drugom obliku iskazivali i njegovi prethodnici.

Na temelju ovih obilježja opravdano je pristupiti djelu “Savez čestitosti i vrline” kao dragocjenom spomeniku dubrovačkog književno-povijesnog stvaralaštva u razdoblju poslije velikog potresa i kao mostu između bogate književne i historiografske aktivnosti ovoga grada, koje su obje u to vrijeme, nakon stoljećima duge tradicije, dosegle zenit.

Nova ocjena?

Desetljeća provedena u radu na ovom spisu nesumnjivo su Antunu Primiju olakšala izazove, iskušenja i razne nedaće s kojima se nerijetko susretao. Gradeći književno djelo kao štit pred neugodnom, često i opasnom svakodnevicom, radije je bježao u svijet mašte. Zagovara kult borbe i otpora; napisano djelo je pohvala oružju i viteškoj borbi, čime prešutno optužuje dubrovačke vlasti za popustljivost prema tradicionalnom neprijatelju. Stoga nije čudo što

¹⁴⁶ S. M. Cerva, *Prolegomena*: 447-498.

¹⁴⁷ Str. 2.

¹⁴⁸ *Fra tutte l'arti e discipline che di commodità et ornamento a mortali sono, credo io, Serenissimo Principe, che ne più degna ne più giovevole sia quella dell'arme; perciocchè quei beni ancora che la pace seco porta, si può dire, che da lei ne venghino e derivino. (De' fatti d'arme de' Romani, libri tre. Venetia: per Cristoforo Zanetti, 1572: 2)*

se Osmanlije uopće ne spominju u recima djela niti ih možemo tražiti pod nekim alegorijskim plaštem. Tu su, umjesto njih, Saraceni i Arapi, daleki i vezani uz Dubrovčanima tako drago more, pa nije bilo aluzija koje bi izazvale sumnjičavost i prijetnju.

Na temelju autorova predgovora Senatu, nameće se prvi zaključak da je pisao nadahnut ljubavlju prema domovini, a pitamo se koliko je ona to uzvratila. Istina je da je duboka kriza koja je ugrozila Dubrovačku Republiku u vrijeme tiskanja ovog djela bila preprekom da se odobri novčana potpora za potrebe izdanja, o čemu nema ni potvrde u izvorima, ali nije zaslužno da Primijev rad ostane posve prekriven velom šutnje. Osim toga, njegov napor zaslužuje priznanje i kao promišljeni potez da se, promicanjem u inozemstvu, ojača oslabljeni položaj cijele države. Vanjska potpora Dubrovniku uvijek je bila dobrodošla, a osobito u prilikama oporavka početkom 18. stoljeća, poslije svih pretrpljenih stradanja. Za razliku od velikih dubrovačkih historiografa iz crkvenih redova, Primi je pisao na talijanskom, a ne na latinskome jeziku, pa je takav izbor, uz lakši žanr djela, potakao očekivanja za bolji odjek u širim krugovima. Tomu je dodatno pogodovao način pisanja, zanimljiv, koji lako plijeni pažnju čitatelja (unatoč Cervinoj pomalo zloradoj kritici), iako je težak i zgusnut slog mogao obeshrabriti publiku.

Iako ovaj spis, po kritičkim ocjenama mlađih suvremenika, nije bio primjeren autorovu položaju, častima i znanju, ipak u njemu prepoznajemo čovjeka radoznala duha i snažno razvijena osjećaja za estetiku. Na taj je način služio domovini, ali se dokazao i kao poznavatelj ženskog srca, kao onaj koji shvaća ulogu ljubavi. Položajem žene bavio se ranije, u drami *Pavlimir*, i pjesnik Junije Palmotić, koji gaji dvoznačan odnos prema onoj koja prijete i zavodi, ali bez koje se ipak ne može, jer istovremeno potiče i nadahnjuje.¹⁴⁹ Zar je zato Primi iznevjerio svoj svećenički poziv? Dubrovačke ga vlasti s pravom nisu osudile. Promatramo li ga unutar vremena kad je stvarao, bit ćemo pravedniji od drugih znalaca kojima nije bio drag. Kroz njegovo djelo sudimo i o njima.

¹⁴⁹ Rafo Bogišić, »Junije Palmotić«, u: *Nikola Nalješković, Martin Benetović, Junije Palmotić. Djela*, prir. Rafo Bogišić. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*. Knjiga 9. Zagreb: Zora, Matica Hrvatska, 1965: 243.

HISTORICAL PHANTASY: THE LEGEND OF KING PAVLIMIR BY BISHOP ANTUN PRIMI

RELJA SEFEROVIĆ

Summary

The Franciscan Antun Primi, bishop of Trebinje-Mrkan diocese, occupied this post in the decades following the Great Earthquake of 1667. His diplomatic activities aside, he is remembered as the author of a voluminous novel *La lega dell'onestà e valore*, published in Venice in 1703. This work may be described as a pseudo-historiographic attempt to interpret Dubrovnik's early history, glorifying the nobility through a tale of King Pavlimir and the Phrygian princess Rosaura, whose love, challenged in chivalrous duels, quests and magic reversals, culminated in an ostentatious wedding in Dubrovnik.

This chivalric novel met with disapproval from his contemporaries, who deemed that it was not suitable for a bishop to indulge in such a topic. They also objected to his neglect of the strict rules of scholarly writing. However, considering the choice of the topic, Primi was no exception, because similar issues were considered by historians who drew on the chronicle of the Priest of Dioclea (*Ljetopis popa Dukljanina*), as well as writers such as Junije Palmotić, who, a century earlier, had written and staged his drama *Pavlimir*. Primi's historical phantasy should not remain unnoticed within the Dubrovnik historiography of the eighteenth century, as it represents a reflection contrary to the erudition-based mainstream.